

KULTÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzliková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepková 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 13 — ČÍSLO 8

OBSAH

KRÁL, Ā. — TOMAJKOVÁ, E.: Fonetika a ortoepia na vysokých školách	257
KAČALA, J.: Lexikálne varianty frazeologizmu <i>rastú ako huby po daždi</i>	261
JACKO, J.: Názvy športovcov s príponou <i>-ár (-iar)</i> a ich štylistická diferenciácia	265
UHLÁR, V.: Patočina — Patočiny (apelatívum a toponymum)	269

Rozličnosti

Zdôrazňovací variant negatívnej výpovede. G. Horák	272
O lastovičkách vo frazeológii. K. Habovštiaková	273
Krátke slová (z dvoch hlások) v slovenčine. K. Palkovič	274
O jednom nedostatku vo výstavbe textu. I. Masár	276
Šijacia (nie šicia) dielňa. Š. Peciar	277
Výslovnosť slov <i>junior</i> , <i>jury</i> , <i>junta</i> , <i>Clavijo</i> , <i>jockey</i> a pod. K. Palkovič	278

Správy a posudky

Pozdrav jubilantke. J. Horecký	279
Malá zemepisná encyklopédia ZSSR. J. Bosák	280
Hudba, spev, reč. S. Ondrejovič	283

Spytovali ste sa

Účtovná alebo účtová kniha? I. Masár	286
Čo je generel? E. RISOVÁ	287
Relista, či relysta? M. Považaj	287
Obdenník? M. Považaj	288

Fonetika a ortoepia na vysokých školách

ÁBEL KRÁL — ELENA TOMAJKOVÁ

V súvislosti s prestavbou štúdia zamýšľame sa aj nad tým, ako zlepšiť prípravu poslucháčov slovenčiny na filozofických a pedagogických fakultách na verejné rečové prejavy — ako dosiahnuť potrebnú úroveň rečových prejavov a nevyhnutnú úroveň teoretickej prípravy budúcich učiteľov slovenčiny z fonetiky a ortoepie slovenčiny. Ak sa chceme dostať zo začarovaného kruhu rozličných závislostí a nedostatkov, ktoré tu konštatujeme, musíme na každom mieste (stupni) urobiť to, čo urobiť treba a čo sa urobiť dá. Takým miestom je aj príprava budúcich učiteľov slovenčiny počas ich štúdia na vysokých školách.

Pokladáme za potrebné zdôrazniť, že pri posudzovaní problémov zvukovej kultúry reči nechceme nadradovať ortoepiu a všeobecne fonetickú zložku reči nad iné plány jazyka a jazykovú prípravu nad všetky iné súčasti prípravy budúcich učiteľov slovenčiny. No súčasne usudzujeme, že učiteľ slovenčiny, t. j. pedagogický odborník na otázky jazykovej prípravy žiakov, musí (osobitne vo vyspelejšej a dynamicky sa rozvíjajúcej socialistickej spoločnosti) okrem iného spĺňať aj kritériá, ktoré kladieme na model a vzor vo výslovnosti a v rečovej kultúre. Učiteľ je totiž všeobecne celkom nevyhnutne a od jeho vlastnej vôle (i od vôle žiakov) aj nezávisle takýmto modelom pre svojich žiakov. Požiadavka jednoty teórie a praxe tu vystupuje veľmi markantne. Okrem toho učiteľ slovenčiny musí príslušnú látku zvládnuť aj na primeranej teoretickej úrovni.

Podľa učebných osnov platných pre štúdium slovenčiny na vysokých školách s látkou zo zvukového plánu slovenčiny sa poslucháči filozofických a pedagogických fakúlt stretávajú v prvom ročníku. V prvom semestri majú 1 hodinu týždenne prednášku z fonetiky, v letnom semestri 1 hodinu týždenne seminár. Na Filozofickej fakulte UK v Bra-

tislave sme tento seminár venovali štúdiu ortoepie slovenčiny s prihliadanim na prebratú látku z fonetiky a s prihliadanim na súčasne študovanú látku z fonológie (tiež 1 hodina týždenne v letnom semestri).

V učebných osnovách sa na látku z fonetiky a ortoepie neráta s nijakým ďalším časom. To znamená, že naši poslucháči po absolvovaní prvého ročníka majú mať z fonetiky a ortoepie (resp. fonológie) skoro také teoretické vedomosti a praktické návyky ako učitelia na základných a odborných školách a na gymnáziách.

Po prvom roku platnosti týchto osnov a po konštatovaní, že problémy sa opakujú, pokúsili sme sa zhrnúť naše skúsenosti z vyučovania tejto látky na našej fakulte. Usúdili sme, že je užitočné informovať o niektorých problémoch aj širší okruh čitateľov Kultúry slova. Preto sme niektoré poznatky zhrnuli do tohto článku.

* * *

Predovšetkým konštatujeme, že relatívne vysoké percento našich poslucháčov malo väčšie alebo menšie rečové poruchy — najmä rotacizmy a sigmatizmy (dosť vysoké bolo percento šušlavých poslucháčov). Poslucháčov sme na tieto nedostatky upozorňovali a presviedčali sme ich, že tí, ktorí majú rečové poruchy, mali by ísť do logopedickej poradne.

Charakteristickou črtou výslovnosti našich poslucháčov bola lenivá (nevýrazná) artikulácia, brbťavá zvuková reprodukcia písomnej predlohy, nevyrovnané rečové tempo, výrazne školská intonácia.

Súhrnne možno povedať, že najnápadnejšie sú tieto ortoepické chyby: neprípustné zjednodušovanie spoluhláskových skupín, vynechávanie spoluhlásky *h*, zjednodušovanie zdvojených spoluhlások, hrubé asimilačné chyby, výslovnosť s vysokou frekvenciou rázu, nápadné a veľmi frekventované krátenie dlhých samohlások, chyby vo výslovnosti dvojhlasov.

Pri zvukovej reprodukcii napísaného textu naši poslucháči obyčajne nerešpektovali rozloženie východiska a jadra výpovede. Dosť často sme pozorovali mechanické prízvukovanie jednoslabičných predložiek. Značné ťažkosti spôsobovala neutrálna intonácia otázky a rozlišovanie zisťovacej a dopĺňacej otázky.

Poslucháči mali nedostatky aj v technike dychu (i v technike tvorby hlasu) — reprodukcie napísaných textov vyvolávajú dojem zadýchanej reči so zlým (nelogickým) frázovaním a nevyrovnanou dynamikou. Časť nedostatkov by sa mohla interpretovať ako špecifické problémy čítania a zvukovej reprodukcie napísaných textov.

Vplyvy nárečí sme (pri čítaní) najčastejšie pozorovali u poslucháčov zo západoslovenskej nárečovej oblasti.

Jednotlivé ortoepické javy:

Samohláska ä: Túto samohlásku ortoфонicky správne vyslovili iba poslucháči, ktorí ju poznali z nárečia. Pri nácviku dosiahli lepšie výsledky poslucháči skupiny maďarčina-slovenčina.

Dvojhĺasky: Často sa zjavovala ortoepická chyba náhrady dvojhĺasky [űo] kombináciou [vo]—[stvol], pri i-ových dvojhĺaskach to bolo rozkladanie dvojhĺasky do dvoch slabík a vsúvanie j [vije], nam. [vie]. Poslucháči, ktorí častejšie krátili dlhé samohlásky, častejšie redukovali aj dvojhĺasky: [slňečko].

Výslovnosť rázu: Výslovnosť samohlások s rázom sa u našich poslucháčov zjavovala neusporiadane v rozličných pozíciách a v rozličných spojeniach [f_Paŋglicku, čas_Pa_Paňi].

Dlhé samohlásky: Krátenie dlhých samohlások malo veľmi vysokú frekvenciu. Častejšie bolo krátenie v koncových slabikách slova a v slovách [taktach] s dvoma dĺžkami, pričom sa častejšie krátila druhá dlhá samohláska [ktori, su, veľke, ňezasveteni, stari, volaju, aki; ma_napisane_trúпка, zo_fšetkimi_hudobnimi_nástroimi; spital_sa, strica, skuške, baskridločka, fšetkimi].

Výslovnosť l: Pri prvej kontrole bola dosť vysoká absencia l. Počas cvičení si poslucháči navykali na výslovnosť l pred spoluhláskou i pred prednou samohláskou [aľe, ľen, toľko]. Pri nácviku sme pozorovali, že väčšie ťažkosti spôsobuje výslovnosť l v kontexte, kde sa l častejšie opakuje [ľebo_kebi_boli_stolički; lebo_kebi_boli_stolički].

Znelostná asimilácia a výslovnosť s-z v osobitných prípadoch: Chyby v znelostnej asimilácii sú častejšie pred nepárovými spoluhláskami [nás_ňikto, terc_je, kontráš_je]. Chyby v znelostnej asimilácii záviseli aj od výskytu rázu [f_Paŋglicku]. Pozorovali sme tiež, že niektorí poslucháči urobili chybu skôr tam, kde sa mali asimilovať dve spoluhlásky [miestnosť_je, dosť_veľká]. Rovnako sme pozorovali, že viac chýb vzniká výslovnosťou neznelých spoluhlások na miestach, kde sa očakáva výslovnosť znelých. V znelostnej asimilácii často vznikajú chyby pri stretaní dvoch h [ostatnix_hudobníkoů, ostatní_hudobníkoů]. Výslovnosť [ostatnih_hudobníkoů] sme vôbec nepočuli.

Zdvojené spoluhlásky: Poslucháči iba zriedka vyslovili zdvojenú spoluhlásku. No nácvik výslovnosti zdvojených spoluhlások nepôsobil väčšie ťažkosti.

Výslovnosť nosových spoluhlások: Vyššiu frekvenciu chýb sme zaznamenali vo výslovnosti nosových spoluhlások na hraničiach slov. Prekvapujúco vysokú frekvenciu mala výslovnosť [son_visvetlil], alebo dokonca výslovnosť [so_visvetlil].

Spoluhláskové skupiny stn, zdn, štn atď.: Veľmi často

sme pozorovali výslovnosť so zjednodušovaním [*miesnosť, tížňe, vlasňe*].

Niektoré prozodické javy: Nápadnou črtou bola školská melódia — zvyšovanie základnej polohy hlasu, neuspokojivé zakončenie oznámenia malým melodickým intervalom na konci vety. Poslucháči pri čítaní intonovali dopĺňacie otázky ako otázky zisťovacie (optický signál otáznika interpretovali ako signál melodémy zisťovacej otázky). Vysokú frekvenciu mali príznakové melódie. Poslucháči veľmi ťažko intonovali neutrálne intelektuálne otázky v textoch, kde sa iná intonácia musela vylúčiť. Nápadne mechanické bolo aj prízvukovanie jednoslabičných predložiek. Poslucháči sa zo začiatku ťažko odhodlávali intonovať vety s dôrazom tam, kde to zmysel a kontext výpovede žiadal. Ich reprodukcie boli veľmi ploché a zmyslovo nejednoznačné.

* * *

Naši poslucháči prichádzajú študovať slovenčinu s elementárnymi nedostatkami v ortoepii, všeobecne s veľmi zlou artikuláciou a bez teoretických poznatkov z ortoepie. Vyššie percento poslucháčov má takú zlú artikuláciu a robí také množstvo ortoepických chýb, že o kultúre rečového prejavu sa vôbec nedá hovoriť. Poslucháči nevedia zreteľne formulovať ani jedno pravidlo z ortoepie — napr. nevedia určiť ani elementárne podmienky znelostnej asimilácie. Iba niektorí vymenujú väčší počet znelostných párov spoluhlások. Rozličné problémy z oblasti konsonantizmu vidia cez pravopis — za východisko riešenia pokladajú často rozlíšenie tzv. tvrdých a mäkkých spoluhlások. Hoci sa na strednej škole učili triedenie spoluhlások podľa miesta artikulácie, na otázku, ktoré spoluhlásky sú perné (ďasnové, mäkkopodnebné...), veľmi často odpovedajú vymenovaním radu *p, t, ť, k, c, č*. Nie sú zriedkavé formulácie *písmeno x sa vyslovuje*.

Naše pozorovania si vynucujú záver, že na základnej a strednej škole sa látka zo zvukovej roviny slovenčiny preberala povrchné, že počas štúdia na základnej a strednej škole sa poslucháči nenaučili rozlišovať pravopis a výslovnosť, zvukové a pravopisné javy a že nepocítili dostatočne silný tlak školy, aby si zvykli zrozumiteľne hovoriť (artikulovať), aby sa usilovali o logickú intonáciu pri čítaní, že ich nik neupozornil na väčšie ortoфонické chyby a rečové poruchy.

Praktickú kontrolu a nácvik výslovnosti pokladali na začiatku nášho seminára za akúsi čudnú a nedôstojnú vec pre univerzitné štúdium. Eventuálnu účasť v recitačnej súťaži (v prednese prózy) pokladali za absolútne platné vysvedčenie o ich vysokej rečovej kultúre, hoci ich prejavy sa vyznačovali množstvom ortoepických chýb, malou zrozumiteľnosťou a vôbec nižšou kultúrou reči.

Treba konštatovať, že zaradenie fonetiky (fonológie) a ortoepie do prvého ročníka štúdia na vysokej škole je odôvodnené. No vzniká otázka, či jednogodinová prednáška z fonetiky v prvom semestri štúdia a jednogodinový seminár v letnom semestri dávajú dosť priestoru vysokoškolskému učiteľovi na zvládnutie problémov, ktoré sme spomenuli, i tých, o ktorých sme tu nemohli hovoriť. Musíme uvážiť, že v skutočnosti je to spolu asi 400 minút prednáškového času na fonetiku a ešte menej seminárneho času (na ortoepiu a fonetiku). Ak uvážime, že počas celého vysokoškolského štúdia majú poslucháči iba okolo 800 minút, t. j. maximálne do 14 hodín na zvládnutie látky zo všeobecnej fonetiky, z fonetiky slovenčiny a zo slovenskej ortoepie (z ortoepie teoreticky i prakticky), ak ďalej uvážime, že v seminárnych skupinách je do dvadsať poslucháčov, že skúška z tejto látky je v druhom ročníku (po treťom semestri) spolu s lexikológiou ako jediná skúška (z fonetiky, fonológie, ortoepie a lexikológie), že mnohí poslucháči by potrebovali viachodinový individuálny praktický nácvik výslovnosti, vychodí nám, že aj v učebných osnovách na vysokej škole sme túto látku a túto problematiku (túto súčasť pôsobenia slovenčiny a jeho dôsledky) podcenili alebo nedocenili. Pritom z praxe vieme, že tlak na zvýšenie osobnej kultúry reči práve zo zvukového hľadiska býva silným motorom pre štúdium jazyka vôbec.

Ako sme naznačili v úvode, treba vychádzať z poznania, že bez osobnej kultúry reči učiteľa slovenčiny ťažko možno dosiahnuť dobré výsledky vo vyučovaní slovenčiny na základných, stredných a odborných školách. Je to (osobitne na odborných a na učňovských školách) aj otázka politická: rečové sebavedomie vychádzajúce aj z odôvodnenej istoty a dobrej úrovni výslovnosti býva jedným z hlavných predpokladov odvahy na verejné vystupovanie mladých robotníkov a majstrov pred väčším kolektívom. Usudzujeme, že treba opätovne uvážiť, či riešenie, ktoré dávajú terajšie osnovy, reflektuje objektívne požiadavky spoločenskej praxe.

*Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

Lexikálne varianty frazeologizmu rastú ako huby po daždi

JÁN KAČALA

Frazeologická jednotka *rastú ako huby po daždi* (z tejto podoby vychádzame ako zo základnej) sa v Slovníku slovenského jazyka za-

chytáva v takýchto podobách: *množiť sa, rásť ako huby po daždi* (v heslách *dážď* a *huba*); *množiť sa ako huby po daždi* (v hesle *množiť/množiť sa*); *rásť ako huby po daždi* (v hesle *rásť*) a *niečoho pribúda ako húb po daždi* (v hesle *pribúdať*, ale nie ako frazeologická jednotka). Už z tohto spracovania sa ukazuje variantnosť tejto frazeologickej jednotky, t. j. to, že vystupuje vo viacerých podobách, variantoch. Ide o variantnosť slovesnej zložky frazeologizmu, to znamená, že tu máme do činenia s lexikálnymi variantmi frazeologizmu (k termínu p. bližšie J. Mlacek, 1977, s. 86—87; podrobnejší rozbor javu a príklady prinášajú J. Mlacek, 1971, a M. Močáryová, 1973).

Variantnosť slovesnej zložky tejto frazeologickej jednotky vyplýva aj z jej spracovania v Malom frazeologickom slovníku od E. Smieškovej (1974). Tu sa s ňou stretávame v takýchto podobách: *rastú (množia sa) ako huby po daždi* (pod heslom *dážď*, s. 42); *množia sa (rastú) ako huby po daždi* (pod heslom *huby*, s. 80); *množia sa ako huby po daždi* (heslo *množiť sa*, s. 139); *rastú ako huby po daždi* (heslo *rásť*, s. 205).

Ako vidieť, v skúmanej frazeologickej jednotke sa zreteľne vyčleňuje slovesná časť, ktorá je variantná, a menná časť vo forme prirovnania, ktorá zostáva stabilná, resp. nezmenená. Slovesnú časť tvorí stavové sloveso vyjadrujúce výskyt alebo zmenu stavu (zväčšovanie počtu alebo objemu, vznikanie a pod.), mennú časť predstavuje prirovnanie vyjadrujúce význam počtu, resp. miery a intenzity vo vzťahu k slovesnému deju. Treba zdôrazniť, že ide o počet, resp. mieru a intenzitu zároveň, lebo napr. v Slovníku slovenského jazyka sa vo výklade tejto frazeologickej jednotky nepostupuje dosť dôsledne: v hesle *dážď* sa totiž táto frazeologická jednotka vykladá slovom *veľmi*, v hesle *huba* slovom *rýchlo*, kým v hesle *množiť/množiť sa* slovami *rýchlo a hojne*, podobne aj v hesle *pribúdať* (*veľmi rýchlo a vo veľkom počte*) a v hesle *rásť* spojením *rýchlo sa množiť*. Významy obidvoch zložiek tvoria jednotu, ktorá drží celú frazeologickú jednotku pohromade. Frazeologickú jednotku ako celok tvorí jednota variantnej slovesnej časti so stabilnou mennou časťou.

Ako sme už naznačili, za základný variant skúmanej frazeologickej jednotky pokladáme variant so slovesom *rásť*: *rastú ako huby po daždi*. Toto stanovisko opierame predovšetkým o frekvenciu tohto variantu v relácii k iným variantom (variant so slovesom *rásť* má podľa materiálu Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV pre slovník súčasnej spisovnej slovenčiny len o niečo nižšiu frekvenciu ako varianty s ostatnými slovesami dovedna) a potom o význam slovesa *rásť*, ktorý je so zreteľom na význam mennej časti najprímenejší (huby naozaj rastú); o spracovanie tohto frazeologizmu v citovaných slovníkoch sa v tomto bode nemožno oprieť, lebo nie je

jednotné. So slovesom *rásť* sú späté deriváty *vyrastať*, *vyrásť* a *rozrášť sa*; napr.: *Rekreačné chaty vyrastajú na okoli mesta ako huby po daždi* (Večerník 1964) — *V poslednom desaťročí sa v našej literatúre rozrástli cestopisy ako huby po daždi*. (Lenčo)

Na slovesom *rásť* nasleduje čo do frekvencie sloveso *množiť sa*, ktoré, ako vidieť zo spracovania tohto frazeologizmu v citovaných slovníkoch, sa zvyčajne uvádza ako druhý najbežnejší, príp. aj ako základný variant tejto frazeologickej jednotky. V materiáli, ktorý máme naporúdzi, má variant s týmto slovesom asi o polovicu menšiu frekvenciu ako variant so slovesom *rásť*. Príkl.: [zborníky] *Množili sa ako huby po daždi a mali aj podobnú trvácnosť*. (Kultúrny život 1964) — ... *objavovanie interpolácií množilo sa — ako huby po daždi*... (K. Rebrow)

Rast čo do počtu a intenzity sa výstižne vyslovuje aj slovesom *pribúdať*, ktorého výskyt je už menší; napr.: *Motorových vozidiel v Bratislave pribúda ani húb po daždi*. (Večerník 1964)

Približne rovnaký výskyt ako sloveso *pribúdať* majú slovesá *vznikať* a *rodíť sa*, ktoré vyjadrujú začiatočnú fázu rastu, vznik, resp. zrod niečoho. Príkl.: *Trčka sprvu myslel, že Čačko mu chce povedať nejaký nový politický žart, čo sa vtedy rodili sťa huby po daždi*. (Urban) — *Po odstránení Perónovho režimu vznikali ako huby po daždi v Argentíne časopisy*. (Kultúrny život 1957)

Ojedinele sa vyskytuje na mieste variantnej zložky rozoberanej frazeologickej jednotky sloveso *kvitnúť* v prenesenom význame: *Dramatici takého druhu... kvitli ako huby po daždi* (Slovenské pohľady 1948). So zreteľom na význam slovesa *kvitnúť* možno tu hovoriť skôr o nie veľmi úspešnej aktualizácii frazeologizmu, nie o jeho variante.

Proti všetkým doteraz spomínaným slovesám vyjadrujúcim zmenu stavu stojí stavové sloveso *byť*, ktoré vyslovuje jednoduchý výskyt, t. j. neobsahuje dynamický prvok tak ako doteraz uvádzané slovesá. Tento fakt má dosah aj na význam celej frazeologickej jednotky: variant *niečoho je ako húb po daždi* oproti všetkým ostatným už nevyjadruje vo vzťahu k deju intenzitu, lež iba počet, resp. mieru, takže frazeologická jednotka sa vlastne stáva viacvýznamovou. Tento variant máme v skúmanom materiáli v relácii k základnému variantu so slovesom *rásť* doložený asi tretinou. Príkl.: *Bývali tu aj rozliční umelci, zberatelia, agenti, alchymisti a šarlatáni, ktorých bolo vtedy, okolo roku 1600, v Prahe ako húb po daždi*. (Zúbek) — *Dávaj si preto pozor na provokatérov, tých je tu ani húb po daždi*. (Tomaščík)

Napokon spomenieme variant s predmetovým činnostným slovesom *zbierať*, ktorý stojí v opozícii proti všetkým variantom práve svojím činnostným významom. Je to okrajový prípad, v skúmanom materiáli je doložený len jedným príkladom: *A Zolo nebol človek, akých možno*

zbierať ani huby po daždi. (A. Bednár) So zreteľom na stavový význam ostatných variantných zložiek treba tento prípad hodnotiť ako výrazný zásah do celej frazeologickej jednotky, takže tu možno hovoriť už skôr o aktualizácii ako o variante daného frazeologizmu (o aktualizácii frazeologizmov p. bližšie J. Mlacek, 1977, s. 89 n.).

Ojedinelá je variantnosť inej ako slovesnej zložky rozoberaného frazeologizmu: v dvoch zo skúmaných dokladov sa podstatné meno v pluráli *huby* nahrádza synonymným pomenovaním *hriby*: *A v každej dedine, akokoľvek drevenej, ako hriby po daždi vyrastajú nové, zväčša murované domy.* [Jančová] — *Prózy [bolo] máličko, zato veršov ako hribov po daždi, ale akých všelijakých...* (Lacková—Zora).

Iba okrajovo zaznamenávame variantnosť prirovnávacej spojky *ako*, ktorá sa v zriedkavých prípadoch nahrádza synonymnými spojkami *ani*, *sta*.

Naostatok hodno spomenúť doklad, v ktorom sa dve zložky rozoberanej frazeologickej jednotky rozvíjajú voľnými členmi, nepatriacimi do frazeologickej jednotky, takže vzniká dojem, akoby tu ani nešlo o použitie frazeologizmu, lež o použitie zložiek tvoriacich tento frazeologizmus v pôvodnom, nefrazeologickom význame: *Chodiť do vozňa bolo veľmi ďaleko, a oni, nuselskí chlapci, tiež rástli na počte ako huby po teplom daždi.* [Tomaščík]

Z nášho krátkeho rozboru lexikálnych variantov frazeologickej jednotky *rastú ako huby po daždi* vychodí, že hoci ustálenosť frazeologickej jednotky predstavuje jednu zo základných vlastností, variantnosť niektorej zo zložiek frazeologizmu môže byť značná: v našom prípade sme v lexikálnej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľud. Štúra SAV našli asi 10 variantov slovesnej zložky frazeologizmu. Napriek tejto pomerne veľkej variatnosti jednej zo zložiek sa podstata frazeologizmu ako ustálenej jednotky v podstate nenarúša. Tento stav je dôsledkom toho, že frazeologizmus ako jednotku drží pohromade jeho význam, ako aj stabilita ostatných, nevariantných zložiek. Práve významová stránka frazeologizmu spôsobuje, že ani variantné zložky nemôžu byť ľubovoľné, že aj variantné zložky musia byť sémanticky kompatibilné s ostatnými zložkami a najmä sa musia stať organickou súčasťou frazeologizmu ako celku. Aj pri variantných zložkách máme teda do činenia nie s ľubovoľnosťou, lež s ustálenosťou. Lexikálne varianty frazeologickej jednotky *rastú ako huby po daždi* to potvrdzujú celkom jednoznačne, lebo ak sa istá hranica prekročí (ako napr. v doklade so slovesom *kvitnúť*), nemožno už hovoriť o variante frazeologickej jednotky, lež o viac alebo menej vydarenej aktualizácii. Toto konštatovanie sa vzťahuje na sémantickú stránku. No analogicky platí aj o formálnej stránke: ak sa forma množného čísla v tomto frazeologizme nahradí formou jednotného čísla (ako je to napr.

v doklade z R. Morica *Vyrástol ako huba po daždi, ešte nemal ani čas zúčastniť sa na poriadnych pretekoch*), treba to hodnotiť ako narušenie ustálenosti frazeologizmu, nie ako jeho variant. Poznanie a rešpektovanie ustálenosti frazeologizmu (niekedy variantnej) je dôležité z komunikatívneho hľadiska i z hľadiska jazykovej kultúry.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepková 26, Bratislava

LITERATÚRA

MLACEK, J.: O variantoch a aktualizácii frazeologizmov. In: *Jazykovedné štúdie*. 11. Jónov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 20—29.

MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977, s. 83—88.

MOČÁRYOVÁ, M.: Lexikálne varianty frazeologických jednotiek. *Slovenská reč*, 38, 1973, s. 22—28.

SMIEŠKOVÁ E.: Malý frazeologický slovník. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 296 s.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1963. I.—III. zv.

Názvy športovcov s príponou -ár (-iar) a ich štylistická diferenciacia

JOZEF JACKO

J. Horecký (1971, s. 101—102) pri rozbere názvov osôb s príponou *-ár* konštatuje, že „celkom novú skupinu tvoria názvy záujemcov o istý druh športu, resp. o istú športovú disciplínu, ako napr. *lyžiar, korčuliar, pästiar, hádzanár, kajakár, šermiar, náradiar, stovkár, päťstovkár, päťbojár, prekážkár, žŕdkár, oštepár, kladivár, guliar*“. Pri tomto výpočte však nespomína štylistickú diferenciaciu (príznačnosť — nepríznačnosť) nových názvov.

V Slovníku slovenského jazyka [SSJ] sa síce mnohé z týchto slov hodnotia z hľadiska štylistickej platnosti, ale dosť nejednotne. Napr. dvojtvary *stredotratiar, strednotratiar* sa hodnotia ako slangové slová. Podľa nášho názoru táto kvalifikácia nezodpovedá skutočnému stavu v jazyku. Z variantov treba uprednostňovať variant *strednotratiar*, lebo sa ním pomenúva pretekár na stredných tratiach. Slovo *osemstovkár* sa hodnotí ako hovorové slovo, ale slovo *stovkár* sa zachytáva ako štylisticky bezpríznačkové slovo. Naproti tomu slovo *štvorstovkár*

sa hodnotí ako slangové slovo. Slová *dvestovkár*, *dvojstovkár* sa spracúvajú ako štylisticky bezpríznačkové slová. Slovo *výškár* sa hodnotí ako slangové slovo (Š. Peciar, 1968, ho hodnotí ako športový termín), slovo *dialkár* s prvým významom „atlét pestujúci skok do diaľky, pretekár v tejto disciplíne“ sa kvalifikuje ako slangové slovo. V športových rubrikách dennej tlače sa však veľmi často stretávame so slovami *výškár* i *dialkár* ako so športovými termínmi, teda sa im neprisuduje príznak slangovosti, napr.: ...*výškári Vondra a Hrabal*... (Šport, 20. 9. 1978, s. 4). — *Výškárky síce nesplnili očakávanie*... — ...*víťazstvom uspokojil i dialkár Leitner*... (Pravda, 15. 9. 1978, s. 8). — ...*najlepšie výškárky sveta* (Pravda, 29. 8. 1978, s. 8). — ...*popri oboch našich dialkárkach*... (Smena, 29. 8. 1978, s. 8). — *Naši dialkári a výškári postupujú* (Pravda, 2. 9. 1978, s. 8).

V športových rubrikách dennej tlače sa veľmi často stretávame so slovom *stredopoliar/strednopoliar*. Niekoľko dokladov: *Opäť niečo nového, útočný strednopoliar*... (Pravda, 23. 6. 1966, s. 8). — *Prišli sme vlastne bez strednopoliarov*... (Šport, 2. 6. 1976, s. 5). — ...*hoci mu strednopoliar*... (Práca, 18. 5. 1976, s. 8). — ...*súperi pozorne strážia strednopoliarov* (Pravda, 4. 5. 1976, s. 8). — *Stredopoliar* strácali lopty... (Pravda, 27. 2. 1976, s. 8). V športovej terminológii sa slovom *stredopoliar/strednopoliar* označuje hráč (futbalista, hádzanár a i.), ktorý sa pohybuje v strede poľa, v strednom pásme ihriska. Z dvojice názvov *stredopoliar/strednopoliar* treba uprednostňovať tvar *stredopoliar*, lebo odvodzovacím základom názvu je spojenie *stred poľa*.

J. Ružička (1966) hovorí, že športové výrazy *smečiar*, *blokár*, *sietiar*, *poliar* nie sú ešte pevnou súčasťou spisovného jazyka. Preto nikoho nemôže prekvapiť, že ich nenájde ani v našich slovníkoch. Sú utvorené správne a sú zrozumiteľné každému hráčovi aj obdivovateľovi volejbalu, preto nemožno proti nim nič namietat. J. Ružička nakoniec konštatuje toto: „Ale hodnotiť ich ako spisovné nebolo by správne. Sú to výrazy športového slangu, čiže prostriedky živej, každodennej reči športovcov. Pri iných príležitostiach tieto slová nepoužívame.“ So slovami *smečiar*, *blokár* sa však v športových rubrikách dennej tlače stretávame ako so športovými termínmi: *Predovšetkým výborného smečiara a vari najlepšieho blokára šampionátu*... (Práca, 3. 10. 1978, s. 8).

V súvislosti s ME v ľahkej atletike r. 1978 v Prahe sme sa na stránkach dennej tlače stretli veľmi často s názvom *štvrtkár*, ktorým sa označuje pretekár v behu na 400 m (štvrtina anglickej míle). Niekoľko dokladov: *Štvrtkári príjemne prekvapili* (Práca, 31. 8. 1978, s. 8). — ...*sa pridali aj obaja štvrtkári Kolář a Tulis*... (Smena, 31. 8. 1978, s. 8). — ...*štvrtkára Koláři*... (Pravda, 12. 9. 1978, s. 8).

V športovej rubrike Pravdy (8. 1. 1979, s. 6) sme zaznamenali názov

štvrtkár a *štvrtkárka*: ...*štvrtkár* Kolář... — ...*štvrtkárka* Kratochvílová... Z dvojice názvov *štvrtkár/štvrtkár* je správny názov *štvrtkár*, ktorý je utvorený od hovorového slova *štvrtka* [= štvrtina]. Príznak hovorovosti si zachováva aj derivát *štvrtkár*.

Stretli sme sa aj s názvom *polkár*, ktorým sa pomenúva pretekár v behu na 800 m [polovica anglickej míle]: Z dvoch *polkáriek* (!) si *vybojovala postup 3. miestom Čerchlanová*... (Práca, 30. 8. 1978, s. 8). Slovo *polka* vo význame „polovica, polovička“ je v spisovnej slovenčine hovorové slovo. Príznak hovorovosti sa pociťuje aj v jeho deriváte *polkár(ka)*. Slovo *polkár* s príslušným štylistickým hodnotením treba zachytiť aj v slovníku súčasného spisovného jazyka.

V SSJ I [s. 481] sa uvádza ako samostatné heslo *hlavičkár* s významom „nástroj na pridržovanie nitov“. Slovo *hlavička* [s. 480] sa v treťom význame — „pri futbale lopta odrazená hlavou“ — hodnotí ako slangové slovo. Od slova *hlavička* príponou *-ár* vzniklo slovo *hlavičkár* (futbalista, ktorý ovláda hru hlavou). So slovom *hlavičkár*, ktoré má príznak hovorovosti, sa takisto možno stretnúť na stránkach dennej tlače: *Výborne sa rozohral stopér Vojáček, ktorý osobne strážil hlavičkára Berggrena*... (Práca, 5. 10. 1978, s. 8).

Význam slov *cestár*, *dráhár*, *vrchár* a pod. sa v súčasnej spisovnej slovenčine rozšíril. *Cestár* nie je len pracovník ciest (cestných stavieb), ale aj pretekár v cestnej cyklistike. Podobne *dráhár* je cyklistický pretekár súťažiaci na dráhe a *vrchár* je cyklistický pretekár, ktorý sa špecializuje na preteky vo vrchoch. [Na používanie slov *cestár* a *dráhár* ako športových termínov sme upozornili v príspevku *Dráhár*, 1968.] Uvedené slová sa často používajú v športových rubrikách dennej tlače: *MS cyklistov pokračujú bojami cestárov*. — *Drahári* (!) *naď plán* (Práca, 23. 8. 1978, s. 8).

Prípona *-ár* sa v súčasnej spisovnej slovenčine využíva na tvorenie názvov športovcov aj od slov cudzieho pôvodu. Niekoľko príkladov z tlače: *Čs. skeetári získali na majstrovstvách Európy v streľbe v Suhle (NDR) bronzové medaily*... (Pravda, 27. 7. 1978, s. 8). — ...*nastal „pád kráľovstva“ amerických a austrálskych krauliarov*. (Pravda, 31. 8. 1978, s. 8). — ...*kde sa zídu motokrosári* (Pravda, 20. 9. 1978, s. 8). — ...*medzi nimi i krosári z MZKS Jelenia Góra*... (Šport, 27. 11. 1978, s. 6). — *Iba skokan-piruetár* (Práca, 10. 2. 1978, s. 8).

Nové slová *skeetár*, *motokrosár*, *krosár*, *piruetár* sa v SSJ neuvádzajú. V SSJ I [s. 178] sa uvádzajú názvy *crawl*, *crawler* zapísané v základe slova pôvodným pravopisom. Doklady z tlače potvrdzujú, že športové termíny *kraul*, *krauliar* sa v súčasnej praxi zapisujú už domácim pravopisom. V SSJ VI [s. 55] sa uvádza heslo *motocross* zapísané taktiež pôvodným pravopisom. Názov *motokros* a jeho derivát *motokrosár*, ako aj slovo *krosár* sa v súčasnej jazykovej praxi už za-

pisujú podľa výslovnosti. Pôvodný pravopis sme zaznamenali pri menej známom slove *skeetár* (strelec na pohyblivé terče, napr. holuby).

V súčasnej spisovnej slovenčine sa rozšíril pôvodný význam názvov na *-ár(-iar)*, t. j. pomenovaní profesií, aj na pomenovanie príslušníkov telovýchovných jednot (futbalistov, hokejistov, hádzanárov a i.). S názvami športovcov typu *strojár* (VSS Košice, dnes už ZŤS Košice), *železničiar* (Lokomotiva Košice), *železiar* (VSŽ Košice), *vagonár* (Vagónka Poprad), *bavlnár* (BZVIL Ružomberok), *magnezitár* (Magnezit Jelšava) atď. sa v športových rubrikách dennej tlače stretávame veľmi často. Napr.: *Bavlnári sa však ubránili...* (Pravda, 5. 9. 1978, s. 8). — *Tón hre udávali domáci železničiar...* (Východoslovenské noviny, 8. 9. 1978, s. 6). — *Strojári stále viedli o gól* (Práca, 4. 9. 1978, s. 7). — *... Zdalo sa, že vagonári súpera podcenili* (Vagonár, 25. 8. 1978, s. 4). — *Magnezitári postúpili až na tretie miesto...* (Východoslovenské noviny, 6. 10. 1978, s. 6). Tieto výrazy majú príznak hovorovosti.

Záver: V športových rubrikách dennej tlače sa veľmi často stretávame s novými názvami športovcov utvorenými príponou *-ár (-iar)* od domácich slov (*výškár, diaľkár, stredopoliar, štvrtkár, hlavičkár* a i.), ako aj od prevzatých slov (*skeetár, motokrosár, piruetár* a i.). Niektoré slová s príponou *-ár (-iar)* rozšírili svoj význam (sémantické tvorenie), pomenúvajú aj príslušníkov telových. jednot (*strojár, železničiar, železiar, vagonár, bavlnár, magnezitár* a i.). Prevažná časť týchto nových názvov stráca hovorový, resp. slangový ráz a niektoré sa v súčasnej spisovnej slovenčine ustálili ako športové termíny.

Pedagogická fakulta UPJŠ
Švermova 1, Prešov

LITERATÚRA

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. I. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 256 s.

JACKO, J.: Dráhár. Kultúra slova, 2, 1968, s. 360.

PECIAR, Š.: Kvantita substantív na *-ár/-iar* a *-áreň/-iareň*. Slovenská reč, 33, 1968, s. 297—303.

RUŽIČKA, J.: Ako sa volajú hráči volejbalu. In: Jazyková poradňa. Zv. 4. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, s. 93—95.

Patočina — Patočiny

(apelatívum a toponymum)

VLADO UHLÁR

Na niekdajšej úzkokoľajnej železnici Ružomberok—Korytnica predposlednou zastávkou hore v Korytnickej doline boli *Patočiny*. Nikde na blízkom okolí niet osady, ktorá by bola podmienila názov zastávky, len od východu z chotára Liptovskej Lúžnej sem vyúsťuje bočná dolina *Patočiny* a ona dala podnet na názov železničnej zastávky.

Po celom Slovensku je plno potokov, dokonca dedina *Potok* je povýše Ružomberka (pôvodne *Medokýš Potok*), iný *Potok* je v Gemerí, *Potôčok* je osada dediny Olovárov v okrese Veľký Krtíš, *Potoky* sú obec pri Svidníku, pred Ružomberkom je *Biely Potok* (oddávna ulica mesta) a zasa hore na Orave *Oravský Biely Potok*. I maďarčina prevzala náš všeslovanský *potok* (v podobe *patak*), ako zasa Slováci z nej prevzali slovo *jarok*, ktoré pred tisícročím Maďari priniesli od svojich susedov z juhorských a stredoázijských stepí (zavlažovacie kanály *árok* na tamajších bavlníkových poliach poznáme z občasných reportáží).

Ak Ružomberčanom a obyvateľom doliny boli *Patočiny* názvom celkom bežným, vo vzdelancovi ich podoba vyvoláva pochybnosti, a to práve na pozadí slovenských potokov, lebo ich začiatočná slabika (*pa-*) bez pozadia širších súvislostí a bez odbornejšieho začlenenia do slovenskej slovnej zásoby znela cudzo.

Pri spisovaní a výskume chotárných názvov v Liptove a na hornom Ponitří sme zistili viaceré *Patočiny*, a tak bolo možné z jazykovedného hľadiska včleniť tento charakteristický názov a príslušné všeobecné meno do slovenskej slovnej zásoby. Treba spomenúť, že názov *Patočina*, *Patočiny* je pomerne častý v rozličných krajoch Slovenska. Štúdium sémantiky toponým *Ráztoky*, *Ráztoka* (porov. článok *Ráztoky* — apelatívum a toponymum. Kultúra slova, 12, 1978, s. 21—26) tvorilo potrebné základy tohto jazykovedného záujmu.

Slovo *potok*, zdrobnenina *potôčik*, vzťahové prídavné meno *potočný* (napr. *potočná voda*) — ba aj priezvisko *Potocký*, tak dobre známe najmä z Kalinčiakovej Reštavrácie — tvoria dôležitú časť slovnej zásoby takmer každého príslušníka nášho jazykového spoločenstva. Slovo *potok* označuje malý vodný tok v protiklade k slovu *riečka* — väčší vodný tok.

Pri výskume apelatíva *ráztoka* (a hojných toponým *Ráztoky*, *Ráztoka*) sa zistilo, že toto odvodené slovo od základu *tok* (k slovesu *tiecť*, *točiť* porov. aj *točka* na sude) pomocou predpony *roz-* v cha-

rakteristickej podobe *ráz-* pôvodne označovalo miesto, kde sa voda roztekala do viacerých ramien, ktoré za zvýšeného vodného stavu často zalievala, ale potom s významovým posunom aj miesto a dolinu, kde sa rozvetvuje do menšieho bočného údolu, a potom dokonca aj vrch nad takýmto miestom.

Na rozdiel od slova *tok* a *potok* a obdobne ako *ráztoka* je slovo *patok* v slovenčine málo známe. Do istej miery je antonymom slova *potok*, lenže na rozdiel od neho nie je utvorené zo základu *tok* predponou *po-* (porov. *potieť*, *posilniť*, *povoliť*, *ponúkať*, *povolať*, *pohreb* a i.), ale predponou *pa-*.

Predpona *pa-* spravidla označuje niečo podradné, nepodobné, nepravé, až falošné v istom druhu, teda i opak skutočnosti vyslovenej v základnom slove, porov. *pakľúč*, *parohy*, *pakoreň*, *pablesk*, *panoha*, *panôžka* (konár, výhonok), *patyk*, *paľúzy* („štyri fúzy v troch radoch“ ironicky); jej významová náplň sa už nepocituje v slovách *paholok*, *pachola* (výstižnejšie v podobe *pahola*, *paholiatko*, ktoré sa však nepokladajú za spisovné), *parobok*, *pačrev*, *pačmaga*, *paskuda* a už vonkoncom nie v slove *pavúk* (pôv. *pa-v-uk*) a *pavúz* (pôv. *pa-v-uz*; -uz ako v slove *uzol*, *uzlík* z koreňa *onz* — *qz*, z ktorého je aj s hiátovým *v* — *vqz*, viazať, teda nepravé napodobenie uzla, uviazania — v súčasnosti pevná žrd na upevnenie snopov alebo sena na voze pri zväžaní, položená pozdĺžne stredom vysokého nákladu a stiahnutá s ostatným vozom pomocou povrazov].

Apelatívum *patok* sa v Slovníku slovenského jazyka III neuvádza. V. Machek (Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha 1957, s. 416) ho uvádza medzi ostatnými odvodeninami zo základu *tok* v hesle *téci*, ale jeho sémantiku nevysvetľuje.

Nazdávam sa, že *patok* má význam „nepravidelný, občasný tok a brázdy, jarky, ktoré ostávajú po ňom“. Obdobne z neho odvodené slovo *patočina* (ako je *zátoka*, *zátočina*) má význam „výmoľmi rozrušený povrch, jarkami dažďovej a najmä prívalovej vody rozbrázdnené pole, najčastejšie na úbočí a pod ňou“.

Takýto význam apelatíva *patočina* možno dobre poznať v chotárnych názvoch *Patočina*, *Patočiny*.

V chotári dediny Bošáca (okres Trenčín) je vedno s dolinou i potok *Patočina*. V Lubine (pri Starej Turej) je *Patočina* už nie pôvodný potôčik — *patok*, ale susedné plochy, vrškovité pole s potôčikom. V Brodzanoch v Ponitří *Patočina* je pieskovité pole s vyúsťujúcim pasienkom pri rieke Nitre (pri „drieku“). Je to istá obdoba *Ráztok* v susedných Žabokrekoch nad Nitrou. *Patočina* v Nadliciach (tiež okres Topoľčany) je zvlnený hon, role pri Bebrave, kde vyviera aj studnička. *Patočina* v Diviackej Novej Vsi (okr. Prievidza) sú mokré role medzi riekou Nitricou. *Patočina* v Brusne (pri Handlovej) je priestor pod

briežkom pri niekdajšom koryte potoka, zväčša zarastený kríčím.

V Sliachoch pri Ružomberku *Patočiny* (*Vyšná Patočina*, *Nižná Patočina*) sú hrboľaté zeme, role v miernom briežku zbrázďované dažďami; takéto stvárnenie povrchu je veľmi zjavné aj po meliorácii a hlbokej orbe v súčasnosti. Pole *Patočiny* sa ešte v minulom storočí uvádzali povyššie mestečka Partizánskej (vtedy Nemeckej) Lupče popri rieke Lupčianke.

V chotári Liptovskej Lúžnej sú hony *Vyšné Patočiny*, *Nižné Patočiny* (role s lúčkami aj hora) a *Medzi Patočinami* (roľičky a močaristé lúčky). V ich pokračovaní v katastrálnom území Liptovskej Osady sú *Patočiny* a *Kotlina* (na mape *Kotlina od Patočín*). Táto dolina *Patočiny* s potôčikom vyúsťujúcim do Korytnickej doliny dala meno železničnej zastávke.

V Slovníku slovenského jazyka III (str. 41) sa uvádza apelatívum *patočina* ako nárečové slovo s výkladom „raždie, prútie naplavené vodou alebo rastúce už pri vode“ s odvolaním na Hviezdoslava (bez citácie). Takýto značne odchylný význam slova *patočina* na Orave a u Hviezdoslava pravdepodobne vznikol zlúčením so zvukovo blízkym slovom *patyčina* (haluzína), ktorú spláchnie príval a zanecháva v jarokoch, brázdach a vo výmoľoch dažďom rozrušenej zeme (rolí), prípadne aj v toku potoka a pozachytávanú na plytčinách alebo aj na brehoch.

Obdobný prípad významového posunu, ale na základe metonymie, sa vyskytuje v románe Z. Dôňčovej *Netýkavka* (Mladé letá. Bratislava 1974, str. 216), kde sa slovo *patočina* použilo v takomto kontexte:

„A ty“, — obrátila sa mamka ku mne — „choď vykúpať na driek do veľkého koryta husí.“

Stála som nehybne.

„Vieš, predsa, kde je veľké koryto? Za *patočinou*, my ideme k splavu,“ povedala ešte a viac so o mňa neobzrela.

Názov rolí *Patočina* tu dal podnet na významový posun: ide o pomenovanie vymletej priehlbne v rieke pri tomto hone. Z. Dôňčová (list z 12. januára 1977) poznamenala: „Driek je Bebrava ... a tam bola aj *patočina*, taký hlboký tmavý kút, kde sa voda krútila, tej sme sa my deti báli.“ (V nárečí sa slovom *driek* označovalo koryto rieky.) Pravdepodobne v individuálne chápanom výraze *patočina* našiel odraz aj význam slova *hlbočina*.

Slovo *patočina* a toponymá *Patočina*, *Patočiny* patria k zaujímavým a vzácnym zložkám slovnej zásoby v slovenčine. Napochybne im treba venovať pozornosť pri opise našej slovnej zásoby.

5. apríla č. 1, Ružomberok

Zdôrazňovací variant negatívnej výpovede

Vychádzame z takejto rozhovorovej situácie: Dve ženy stoja v parku pri kolesovej hriadke rozkvitnutých ohnivých tulipánov. Jedna z nich vraví: *Krásne sú. Bola by z nich utešená kytica.* — Druhá: *Ale z týchto sa nesmie trhať.* Prvá — akoby dotknutá upozornením — uzaviera: *Nájde sa taký, čo si natrhá... Ja blízko bývam, ale moja ruka tu jeden kvietok neodtrhla!*

Položili sme si otázku, aký je rozdiel medzi výrokom (výpoveďou) *Ja som tu jeden kvietok neodtrhla* a *Moja ruka tu jeden kvietok neodtrhla*.

Zovšeobecňujúco zjednodušíme vety na schematické varianty: *Ja som to neurobil(a)* — *Moja ruka to neurobila*. Obidve vety sú záporné. V prvej je podmet *ja*, v druhej je podmet *moja ruka*. Zámenný podmet *ja* reprezentuje celú osobnosť disponujúcu naplno rozumom a vôľou, naproti tomu podmet *moja ruka* predstavuje iba časť ľudskej bytosti, podriadenú rozumu a vôli. No dakedy sa môže stať (a konvenčne sa to prijíma), že ruka, noha, oko atď. môže voľačo vykonať mimovoľne, bez vedomia príslušného mysliaceho jednotlivca (nositeľa). Z toho sa potom ďalej usudzuje, že človek nie je za takú činnosť zodpovedný alebo aspoň celkom zodpovedný. Z krátkej úvahy sa dá uzavrieť, že čo neurobí ruka dakoho, tým menej to vykoná (tobôž to neurobí) celý človek s plným uvedomením zodpovednosti.

Ukazuje sa, že veta *Moja ruka to neurobila* dôraznejšie popiera vykonanie deja ako veta *Ja som to neurobila*.

Vráťme sa k plným, nezjednodušeným vetám. *Moja ruka tu jeden kvietok neodtrhla* — *Ja som tu jeden kvietok neodtrhla*. Prvá veta je dôrazným osvedčujúcim vyhlásením a jej štylistická platnosť sa dá pomocou druhej vety opísať takto: Ani myslieť, že by som tu ja jeden kvietok bola odtrhla!

Konstruktia prvého typu (s pomenovaním časti tela ako podmetom) sa ustálila, frazeologizovala. Poznáme vety *Moja (jeho atď.) ruka sa (už) toho nedotkne*; *Moja noha ta (sem) viacej nev kročí*. *Moje oko na ňu (to, neho, nich...) viacej nepozrie*.

Záporné vety s podmetom typu prívlastňovacie zámeno + pomenovanie časti tela sú príznakové (expresívne) zdôrazňovacie (intenzifikujúce) varianty záporných viet, ktorých podmetom je príslušné osobné zámeno.

Záver. Veta typu *Moja ruka to neurobila* má expresívny ráz a dôraznejšie popiera vykonanie deja ako veta typu *Ja som to neurobil(a)*.

Vety s frazeologizovanou konštrukciou typu *Moja ruka to neurobila* (*neurobi*) majú ráz osvedčovacích viet, keď hovoriaci slávnostne (a s hrdosťou) vyhlasuje, že činnosť za nijakých okolností nevykonal, resp. nebude konať.

Východisko našej krátkej úvahy a jej záver je názorným príkladom na to, že aj pozorovanie bežných, celkom náhodne a úchytom začutých živých rečových prejavov dáva látku na jemné sémantické a štylistické úvahy.

Poznámka: Porovnanie viet typu *Moja ruka to neurobila* s vetou *Ani vlas sa ti neskriví na hlave* len potvrdzuje, že pomenovanie časti za celok (*pars pro toto*) má zo štylistickej stránky neraz väčšiu váhu ako pomenovanie celku.

G. Horák

O lastovičkách vo frazeológii

To, že lastovičky sú symbolom niečoho nového, čo sa začína, odzrkadlilo sa aj vo frazeologickom spojení *prvá lastovička*. Toto spojenie sa teda používa vo význame „prvý predstaviteľ niečoho, čo sa začína“ i vo význame „nový, priekopnícky čin“. Minimálna frazeologická jednotka *prvá lastovička* býva často dopĺňaná vedľajšou vetou, vysvetľujúcou poslanie lastovičky zvestovať novú jar. Svedčí o tom napríklad citát z istej recenzie v Slovenských pohľadoch z roku 1941: *Preloženú Antigonu pokladáme za prvú lastovičku, ktorá tu zvestuje novú jar oživeného záujmu básnikov o antickú literatúru*. Podobne je to aj v inom citáte z Večerníka z r. 1971 (roč. 16, č. 1): *Prvé lastovičky, veštiace priaznivú jar, ozvali sa už na sklonku uplynulého roka*. Ako vidieť z posledného citátu, *prvé lastovičky* môžu byť aj na sklonku roka.

Lastovička sa nielen ako symbol jari, ale aj ako vtáča teplého leta dostala i do slovenských prísloví: *Bez jednej lastovičky bude leto* a *Jedna lastovička nerobí leto*. Tieto dve príslovia sa uvádzajú v Malom frazeologickom slovníku od E. Smieškovej (Bratislava, SPN 1974) ako rovnoznačné. Ten istý význam, to jest význam „keď chýba jednotliviec (a či jednotlivá vec), keď sa odtrhne jednotliviec od väčšiny, nie je to rozhodujúce“, má aj príslovie *Bez jednej ovce bude salaš*.

Keďže lastovičiek je v súčasnosti čoraz menej a čoraz menej je aj aktívnych používateľov prísloví (hoci príslovia a frazeológia vôbec sú pre svoju výraznú obraznosť a zvyčajne i silnú expresívnosť akoby korením rečového prejavu), pokladáme za vhodné bližšie sa pristaviť pri týchto prísloviach využívajúcich obrazy zo života lastovičiek.

Prvé príslovie *Bez jednej lastovičky bude leto*, resp. Jankom Kráľom použitý variant *Bez sto lastovičiek bude ešte leto*, ako aj ďalšie význa-

movo totožné príslovie *Bez jednej ovce bude salaš* zdôrazňujú silu kolektívu, v ktorom neprítomnosť jednotlivca v kolektíve alebo nesúhlas jednotlivca (alebo malej skupiny) s mienkou ostatných nezáväžia.

V druhom prísloví — *Jedna lastovička nerobí leto*, resp. aj vo variante *Jedna lastovička jar nerobí* — sa zasa poukazuje na bezmocnosť jednotlivca pri realizovaní väčšieho diela.

A napokon v súvislosti s lastovičkami spomeňme ešte jeden obraz zo života lastovičiek. Je to ľudová pranostika *Lastovičky na odletu — koniec bábemu letu*. Signalizuje sa ňou koniec leta, začiatok jesene. Z jazykového hľadiska sa tu žiada pripomenúť, že tvar *na odletu* miesto náležitého spisovného tvaru *na odlete* je tu prípustný pre rým. V prísloviach a pranostikách sú takéto nepravidelnosti a archaizmy možné.

K. Habovštiaková

Krátke slová (z dvoch hlások) v slovenčine

V slovenčine nemáme zatiaľ vyskúmanú frekvenciu slov podľa dĺžky, preto tvrdenie, či je viac dlhých alebo krátkych (jednoslabičných) slov, by bolo subjektívne. Isté je len to, že kratšie slová sú prevažne prvotné, dlhšie slová zasa druhotné (odvođené a zložené). No dĺžka textu nezávisí len od dĺžky slov. Pri porovnaní dvoch paralelných textov (prekladov tej istej predlohy alebo vzájomných tlmočení) sa možno presvedčiť, že slovenský text je kratší ako napr. príslušný anglický preklad (originál), hoci v angličtine je veľa krátkych slov. Napr. výkladový text v knihe *Svedectvo dejín o slovenčine* od R. Krajčoviča (Bratislava, Matica slovenská 1977) na str. 203—205 má v slovenčine 44 riadkov, v angličtine 52, na str. 251—252 je pomer 30:32, na str. 31—34 zasa 46:48 a pod. aj inde. Dĺžka textu je totiž závislá nielen od dĺžky jednotlivých slov, ale aj od spôsobu spájania slov vo vete, spôsobu nadväzovania a vyjadrovania rozličných vzťahov, od frazeológie atď.

V tomto krátkom príspevku si všimneme jeden typ krátkych slov v slovenčine, a to také slová, ktoré sú utvorené len z dvoch hlások. Ešte kratších slov, t. j. takých, ktoré tvorí len jedna hláska, je oveľa menej. Sú to slová utvorené jednak jednou samohláskou, a to krátkou alebo dlhou (krátke samohlásky okrem hlásky *e* fungujú ako spojky a predložky, dlhé samohlásky a z krátkych samohláska *e* fungujú ako citoslovcia), jednak sú to slová utvorené jednou spoluhláskou (predložky *k, v, s, z*, teda neslabičné slová).

Z jednoslabičných slov utvorených z dvoch hlások, pričom na prvom mieste je samohláska, na druhom spoluhláska, je pomerne málo sub-

stantív. Napr. *íl, os, op, úl, um, úd*, prevzaté *ár, as*, vlastné mená *Áč, Aš, Ič, Ír, Ob, Om, Uh*. Relatívne častejšie takúto hláskovú podobu majú gramatické formy, napr. 2. pád množ. č. *ók* {oká}, *úch* {uchá}, *ós* {osa}, *ód* {óda}, *es* {eso}, *ech* {echo}, *ér* {éra}, *El* {Ela}, *Ev* {Eva}, imperatív *or!* {orať}, *uč!* {učíť}, *id!* {ísť} a zámená *on, oň* {o neho}, *ich, im*. Patrí sem dosť citosloviec: *ah, áh, ach, ách, eh, ech, ej, ih, íh, oh, och, oj, uh, uch, uf, uj, új*. Časté sú aj neohybné slová, napr. *až, aj, už, ak, od*.

Slová s opačným poradím hlások (t. j. spoluhláska a samohláska) sú takmer všetko iba tvary ohybných slov (zámen a slovies) a neohybné slová. Napr. slovesné tvary *pi!* {piť}, *bi!* {biť}, *ži!* {žiť}, *vi!* {viť}, *si* {byť}, *je* {byť, jest}, *sú, má, dá*; zámená a ich tvary: *ja, ty, my, vy, ne, ma, ta, sa, mi, ti, si, ho, ju, ňu, čo, či, ký, ká, ké, to, tá, tú, tí, tu, ta*; spojky, predložky a častice, napr.: *ba, bo, no, ni, či, že, by, do, po, na, ku, so, vo, zo, za*; citoslovčia, napr.: *bú, bé, bó, ci, gá, ha, há, he, hu, hú, ho, jé, fi, jí, fú, pá, má, mé, né, ny, la, tú, tů, ší*. Substantíva tohto typu slovenčina nemá. Pomerne málo je takýchto slov s dvojhláskou: *čie, tie, kie, vie, nie*.

Slová so slabičným *r, ř* sú iba citoslovčia. Napr. *br, bř, hř, řř, kr, př, tř*. Citoslovčia sú aj spojenia dvoch spoluhlások: *hm, chm, ph, pch, hh, ss*, ako aj spojenia dvoch samohlások: *ii, ia*.

Uvedený prehľad nám umožňuje urobiť tieto závery: v slovenčine je pomerne málo veľmi krátkych slov utvorených z dvoch hlások. Medzi nimi je najviac neohybných slov. Podstatné mená sú veľmi zriedkavé a vyskytujú sa len v type samohláska + spoluhláska. K veľmi krátkym slovám patria aj jednoslabičné tvary dvojslabičných slov, a to genitívy plurálu, imperatívne a prítomníkové tvary slovies a tvary osobných, opytovacích a ukazovacích zámen. Takéto tvary, najmä ak sú od rozličných koreňov (čiže supletívne formy typu *byť — je — sú, on — ho — mu — ich* a pod.) a je pri nich menej zreteľná súvislosť so základnými tvarmi, by sa mali uvádzať v slovníkoch (najmä prekladových) ako osobitné heslá. V Slovníku slovenského jazyka sa takéto tvary zväčša uvádzajú (chýbajú napr. tvary *id', vie*).

Výskum dĺžky slova poskytuje zaujímavý materiál na porovnávanie príbuzných jazykov. Je zaujímavé skúmať vzťah medzi dĺžkou a témou, obsahom a druhom básne. Napr. v poézii, najmä lyrickej, je viac kratších slov ako v próze. Básnik Hviezdoslav cítil potrebu krátkych slov, a preto ich zámerne hľadal, ale i sám tvoril skracovaním bežných slov. Skúmať slová podľa dĺžky je potrebné aj z praktických dôvodov, najmä tam, kde pri prekladaní cudzích textov treba zachovať rovnaký počet slabík (napr. v operných libretách, v básňach s vymedzeným počtom slabík, pri dabovaní filmov a i.). Napokon sa treba venovať krátkym slovám aj z hľadiska psychológie učenia sa cudzích jazykov

a metodiky ich vyučovania, lebo každá hláska má pri nich oveľa väčšiu informatívnu hodnotu. Bude treba vyskúmať, či ich zapamätanie robí väčšie ťažkosti ako osvojenie dlhších slov. Ide často o veľmi dôležité a frekventované slová (ako sú napr. zámená a ich tvary, pomocné slovesá), a preto im treba pri ich učení venovať zvýšenú pozornosť.

K. Palkovič

O jednom nedostatku vo výstavbe textu

Pri jazykovom styku (komunikácii) sa ako základné jazykové prostriedky zväčša používajú vety, ale hádam ešte častejšie vyššie jednotky, ako je veta. Prirodzene, že pomocou viet a vyšších jednotiek, ktoré sa pomenúvajú termínom *text*, sa komunikuje o všetkých oblastiach ľudskej činnosti, teda aj o športe napr. v športových rubrikách našich denníkov. Textom sa rozumie „súhrn niekoľkých viet (môže to byť aj jedna veta, napr. oznam), ktoré sú významovo aj formálne vzájomne späté, vzájomne na seba nadväzujú, takže utvárajú jeden celok“ (E. Bajžíková, O jazykovej výstavbe textu. KS, 10, 1976, s. 65). Z definície textu vychodí, že ak text má byť naozajstným jazykovým celkom, musia byť jeho prvky z významovej aj formálnej stránky nálezite zviazané. Najmä v športových rubrikách dennej tlače sa táto najzákladnejšia podmienka výstavby textu niekedy nespĺňa, čo sa do konkrétneho textu premieta v podobe nenáležitého používania nadväzovacích prostriedkov (tzv. konektorov). Dôsledkom toho je zníženie komunikatívnosti. Presvedčíme sa o tom na týchto príkladoch:

1. *Z hry Gottwaldova sa vytratila kľčovitosť a nervozita a darila sa im aj kombinácia.* — 2. *[Súper] zvýšenou bojovnosťou, zlepšenou hrou v obrane a najmä streľbou náskok Gottwaldova nielenže zlikvidoval, ale sami sa ujali vedenia.* — 3. *Kolektivu Francúzska sme venovali v pozorovaniach zvýšenú pozornosť. Ich hráči potvrdili výrazne zlepšenú úroveň francúzskeho futbalu.* — 4. *Švédsko, náš najbližší súper v majstrovstvách Európy, malo podobné zámery ako Rakúsko. Pri skladbe mužstva sa aj oni opierali najmä o hráčov hrajúcich v zahraničí.* — 5. *Argentína využila majstrovstvá sveta aj na posilnenie svojho národnostného citenia, čo bolo badať na každom kroku, v každodennom kontakte s argentínskym občanom. Ich priateľské a zdvorilé stretnutia boli veľmi príjemné.*

Spoločným znakom východiskových príkladov je nenáležitý tvar zámen ako prostriedkov, ktoré majú v nich nadväzovaciu funkciu. V prvom prípade reprezentovanom priraďovacím súvetím tvar zámena má nadväzovať na spojenie *z hry Gottwaldova*, a preto pri nadväzo-

vaní možno použiť iba tvar *mu* (... *darila sa mu* — t. j. *Gottwaldovu — aj kombinácia*). Tvar *im* predpokladá vyjadrenie *hráčom/hráčkam Gottwaldova*, lenže takéto vyjadrenie sa v danej vete nerealizovalo, hoci sa pri jej formulovaní s ním podvedome rávalo. Zámenný tvar *sami* z druhého príkladu má nadväzovať na podmet predchádzajúceho kontextu, t. j. na podstatné meno *súper* použité v jednotnom, nie v množnom čísle [namiesto *sami sa ujal vedenia* má byť *sám* — t. j. *súper — sa ujal vedenia*]. Vo zvyšujúcich príkladoch ide o ten istý nedostatok ako v prvom i druhom príklade. Rozdiel medzi prvým príkladom a ostatnými je len v tom, že v prvom príklade nenáležitý tvar nadväzujúceho prostriedku zostáva v rámci jednej vety, resp. jedného súvetia, v ostatných prípadoch sa rámec vety prekračuje.

V záujme objektívnosti treba konštatovať, že podobné nedostatky vo výstavbe textu nevznikajú len v športovom spravodajstve. Na podopretie tohto zistenia uvádzame ešte príklady z iného vecného okruhu, ako je šport: *Ak fľaše nebolo možné včas odstrániť, treba upozorniť jednotku požiarnej ochrany na možnosť výbuchu v ohrozenom priestore a informovať ich o druhoch plynov, ktoré sa tam nachádzajú.* (Správne: ... *a informovať ju* — t. j. *jednotku* —, resp. *a informovať jej členov*.) — *Páky, ručné kolesá, spínače majú byť umiestnené tak, aby boli v dosahu obsluhy a z jeho stanoviska ľahko prístupné vo všetkých polohách.* (Správne: ... *a z jej stanoviska* — t. j. *zo stanoviska obsluhy*; tvar *jeho* by obstál, keby sa hovorilo o obsluhujúcom.)

Príčiny narastania podobných nedostatkov vo výstavbe textu môžu byť rozličné. Najčastejšie sa myslí na rýchlosť v štylizovaní, na menšiu koncentrovanosť pri tejto psychicky náročnej operácii ap. Nech sú však príčiny akékoľvek, je jasné, že nenáležité tvary nadväzujúcich prostriedkov zapríčiňujú v texte logické skraty, dezorientujú adresáta, a teda stoja proti základným požiadavkám jazykovej kultúry.

I. Masár

Šijacia (nie šicia) dielňa

Prídavné mená na *-ci, -cia, -cie*, ako *lietací, hrací, prací, trecí, česací, žací, opaľovací*..., ktoré sú tvorené od slovies rozličných vzorov, tvoria sa v spisovnej slovenčine pravidelne od neurčitkového kmeňa minulého času. Takto sa tvoria aj prídavné mená od slovies vzoru *žuť* — *žujem*, napr.: *bici, krycí, rycí, sací, plecí*... V spisovnom jazyku sa však ustálili dve výnimky z tohto pravidla. Sú to prídavné mená *sejací* a *šijací*. Obidve sú tvorené od prítomníkového kmeňa slovies *siať* — *sej-em*, resp. *šiť* — *šij-em* príponou *-ací*. Hovoríme bežne napr.

sejací stroj, šijací stroj. Tvar *šici* sa neuznáva za spisovný. Slovník slovenského jazyka (IV, s. 406) výslovne upozorňuje, že namies. o tvaru *šici* je správny tvar *šijací*. I Pravidlá slovenského pravopisu uvádzajú spojenie *šijací stroj*.

Ustálené prídavné meno *šijací* treba používať aj v nových termínoch, ako je napr. *šijacia dielňa*. Nemožno teda uznať za správne spojenia *šicia dielňa*, ktoré sme čítali v takomto kontexte: *brigáda pracovníčok zo šicej dielne* (denník Pravda, 25. marca 1978). Malo tu byť: *zo šijacej dielne*.

Š. Peciar

Výslovnosť slov junior, jury, junta, Clavijo, jockey a pod.

Pri istej príležitosti sme počuli vysloviť slovo *junior* ako *džunior*. To nám dalo podnet na úvahu o tom, aké rozličné hlásky označuje písmeno *j* a ako rozlične sa môže zapisovať hláska *j*. Týka sa to, pravda, prevzatých a cudzích slov, ktoré sa môžu vyskytnúť v slovenskom texte. V prípade *j* si ukážeme rozdiel medzi hláskou (fonémou) a písmenom (grafémou).

Najprv si všimneme, aké rozličné hlásky môže označovať písmeno *j*. Sú to tieto hlásky:

[j]: *jód, jota, junior, jogurt, juta* a pod. Ide tu o slová latinského a iného (tureckého, hindustanského) pôvodu, ktoré sa vyslovujú tak, ako sa píše;

[ž]: *jury* (žüri), *sujet* (šüže), *Blaj* (blaž). Takto sa vyslovujú slová francúzskeho a rumunského pôvodu. Niektoré slová pôvodne písané s *j* sa dnes píše foneticky, napr. *žetón*, (star. *jeton*);

[dž]: *joule* (džaul), *jersey* (džersej), *jockey* (džokej), *jui-jitsu* (džiudžicu). Ide najmä o slová písané anglickým pravopisom. Častejšie používané slová sa píše foneticky, napr. *džez* (star. *jazz*), *džem* (star. *jam*), *džús* (star. *juice*);

[ch]: *junta* (chunta), *Don Quijote* (don kichot), *Don Juan* (don chuan), *Clavijo* (klavicho; hrdina rovnomennej divadelnej hry J. W. Goetheho), *Tejo* (techo). Foneticky sa píše napr. všeobecné názvy *donkichot, donchuan*. Ide o slová španielskeho pôvodu;

[š]: *Tejo* (tešo) — názov rieky v Portugalsku;

j s funkciou naznačovať mäkkosť predchádzajúcej spoluhlásky: *Djakarta* (ďakarta), *Cetinje* (č-ňe), *Bohinj* (bochiň).

Teraz sa pozrime, akým rozličným spôsobom možno označiť hlásku *j*:

j: *jún, jurista, jamb, junker, juka, Hanoj*. Sú to slová latinského, ale aj iného (germánskeho, orientálneho) pôvodu. Naše písmeno *j* je tu za pôvodné latinské *i*;

i: *detail, email, Euboia* [euboja]. Ide o slová románskeho, gréckeho a i. pôvodu;

y: *yard* (nov. *jard*), *yety* [jeti], *Yankee* [jenki], *New York* [ňujork], *play* [plej], *Guayana* [gvajána]. Takto sa píše najmä slová anglického, ale aj iného pôvodu, ako aj niektoré naše priezviská, napr. *Kállay, Matulay*;

ly: *Kodály*, [kodáj], *Király* [kiráj]. Sú to mená maďarského pôvodu;

il (ille): *seral* [-raj], *nonpareille* [nonparej], *Marseille* [marsej]. Sem patria slová francúzskeho, ale aj tureckého pôvodu;

g: *Göran* [jöran]. Je to švédske meno.

Ako vidieť, písmeno *j* sa vyslovuje rozlične, a to podľa toho, akého pôvodu je príslušné slovo, a zasa naopak, hláska *j* sa môže zapisovať rozmanitým spôsobom. Nemožno prenášať poznatky o výslovnosti písmena *j* z jedného cudzieho jazyka [pravopisu], ktorý práve poznáme, na všetky príslušné slová cudzieho pôvodu. V uvedenom slove *junior* autor prejavu preniesol anglickú výslovnosť písmena *j* ako (*dž*) na slovo latinského pôvodu. Správna výslovnosť je, ako z uvedeného vyplýva, *junior*, t. j. v zhode s písomnou podobou.

Hoci v mnohých slovách cudzieho pôvodu (podobne ako v domácich slovách) sa hláska *j* zapisuje literou *j*, predsa je dosť prípadov, že sa zachováva pôvodný, od slovenčiny odlišný spôsob výslovnosti písmena *j* a odlišný spôsob označovania [zapisovania] hlásky *j*. A tieto odlišné prípady si treba osobitne uvedomiť.

K. Palkovič

SPRÁVY A POSUDKY

Pozdrav jubilantke

PhDr. Elena Smiešková, členka redakčnej rady nášho časopisu od samého začiatku, sa narodila 14. augusta 1919 v Zarietči. Študovala na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v r. 1938–1942 slovenčinu a nemčinu. Istý čas pôsobila ako pedagóg na stredných školách v Bratislave. Na jeseň r. 1951 prišla do Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

Tu hneď začala pracovať v oblasti lexikografie a tomuto zaradeniu, ktoré čoskoro vyústilo vo vedecký záujem, zostala verná po celý čas svojho pôsobenia v ústave. Prežila temer celú históriu *Slovníka slovenského jazyka* v jeho konečnej verzii: jej autorská účasť sa zaznamenáva vo všetkých piatich zväzkoch, do šiesteho zväzku samostatne spracovala *Osobné mená*. Nemenej závažná je však i jej účasť na redakčných prácach počnúc druhým zväzkom. Tu sa prejavila ako skúsená lexikografka so vzácnym zmyslom pre hodnotenie spracúvaných hesiel.

Bolo prirodzené, že svoje skúsenosti využila aj v práci na *Česko-sloven-*

skom slovníku a teraz využíva pri spracúvaní jednozväzkového slovníka súčasnej spisovnej slovenčiny.

Osobitne stojí *Malý frazeologický slovník*, ktorý v krátkom časovom rozpätí vyšiel v dvoch vydaniach (1974, 1977). Osobitne stojí nielen preto, že je individuálnou (ale pritom nie individualistickou) prácou E. Smieškovej, ale predovšetkým preto, že tvorí akýsi most, spájajúci článok medzi lexikografickou prácou a vedeckými záujmami.

Od začiatkov lexikografickej činnosti si totiž E. Smiešková všimla oblasť frazeológie: najprv ako problém čisto lexikografický, čoskoro ako problém lexikologický a štylistický, ako svedčia viaceré štúdie o teoretických otázkach frazeológie, a napokon aj ako faktor jazykovej kultúry a dôležitú zložku jazykového dorozumievania.

Nemožno tu nespomenúť desiatky drobností a rozličností, ktorými E. Smiešková prispievala do jazykových rubrik a kútikov a v ktorých zaujímala stanovisko k otázke správnosti a vhodnosti, ale oveľa častejšie poukazovala na bohatosť a sviežosť vyjadrovacích prostriedkov nášho jazyka.

Všetky tri oblasti, ktorým E. Smiešková venovala a venuje pozornosť pri svojej vedeckej práci, tvoria harmonický celok, pôsobia nevtieravo a vyvážené. Tak ako sama autorka a jubilantka. Pri krásnom životnom jubileu jej želáme, aby pokračovala neúnavne a neunavená vo svojej činnosti v tom smere a tým spôsobom ako počas temer tridsiatich rokov, ktoré prežila v našom ústave.

J. Horecký

Malá zemepisná encyklopédia ZSSR

[Spracoval kolektív autorov. Zostavovateľ Š. Očovský. Bratislava, Obzor 1977. 855 s.]

Malú zemepisnú encyklopédiu ZSSR (ďalej MZE), ktorá vyšla vo vydavateľstve Obzor necelý rok po *Malej encyklopédii zemepisu sveta* (porov. našu recenziu v KS, 12, 1978, s. 369—371), možno označiť nielen za významný kultúrno-politický čin, ale zároveň aj za pozoruhodný príspevok k formovaniu encyklopedickej literatúry. Na rozdiel od prvej encyklopédie (preklad z poľštiny doplnený o slovenské reálie) ide teraz o pôvodné dielo v podstate toho istého kolektívu autorov a spolupracovníkov, takže sa zaistila kontinuita v jednotnom uvádzaní štandardizovaných zemepisných názvov.

Z obsahovej stránky je rozhodne prínosom to, že popri základných geografických poznatkoch sa pri väčších heslách pravidelne uvádza výstižná historickogeografická charakteristika (v niektorých prípadoch je iba sama náplňou hesla), že teda používateľ nájde informácie aj o prírodných zaujímavostiach, historických a kultúrnych pamiatkach, no aj o sovietsko-československých vzťahoch a pod. Nezabudlo sa ani na pôsobiská najznámejších umelcov, ani na zobrazenie príslušnej lokality v umeleckých dielach, najmä literárnych. [Na ilustráciu azda stačí fakt, že pri hesle *Tartu* sa nezabudlo na pôsobenie slovenského profesora J. Kvačalu na tamjšej univerzite.] Okrem národnostného a sociálneho zloženia obyvateľstva v jednotlivých republikách

a oblastiach nájde používateľ v encyklopédii po prvý raz súhrnne a v takom širokom rozsahu názvy národov a národností žijúcich na území ZSSR, dokonca aj názvy malých etnografických skupín. Štatistické údaje sú prevažne aktualizované k 1. 1. 1976. Nemohol sa, pochopiteľne, uvádzať nový administratívny názov *autonómny okruh* (namiesto predchádzajúceho názvu *národnostný okruh*), ktorý bol schválený podľa novej Ústavy ZSSR 7. 10. 1977.

Autori MZE ukázali, ako sa vyhnúť istej stereotypnosti, ku ktorej priam zväzda encyklopedický žánér (malý priestor, zväčša predpísaného rozsahu, jednotná štruktúra hesla). Dôležité je nielen podať relatívne vyčerpávajúci súhrn informácií, ale treba dbať aj na ich svezosť, spôsob pospájania (aktualizácia) a ruka v ruke s tým aj na jazykovú a štylistickú pestrosť a maximálne obmedzenú klišéovitosť. V MZE nenájdeme ošúchané výrazy rozšírené v našej geografickej literatúre, ako *tiahnu sa* (o geografických objektoch), *lemujú, rad* (všetkeho možného) a pod. Názvy priemyselných odvetví sa tvoria bez nadbytočnej morfémy *-en-* (*strojársky, drevársky, mliekársky priemysel*). V texte sa používajú slová, ktoré by bolo treba doplniť aj do slovníkov, napr. *islamizovať* (*Arabi islamizovali obyvateľov* — s. 98 a i.) a *islamizácia, firmovisko* a i. Nechýbajú ani aktuálne termíny, ako *profilujúce odvetvie priemyslu, ťažká chémia, exportér výrobkov, prílev obyvateľstva* a i. Azda častejšie bolo treba používať ekonomický termín *produkcia* najmä v tých prípadoch, keď sa v tej istej vete opakoval výraz *výroba*. Napr. vo vete *Na rastlinnú výrobu pripadajú 2/3 poľnohospodárskej výroby* (s. 248) by bolo výstižnejšie — a predovšetkým presnejšie — uviesť *...2/3 poľnohospodárskej produkcie*. V niekoľkých prípadoch zostali *inštitúty* (s. 52, 108 a i) aj vtedy, keď sa z textu nedá presne zistiť, či ide o vysoké školy, alebo o výskumné ústavy. Adjektívum *všezväzový* sa používa menej ako *celozväzový*. Neopravený zostal titulok pod obrázkom pred s. 167 *Vinobranie v Krasnodarskom kraji* (správne *oberačky*). V texte na s. 695 sa píše o výrobe *loveckých zbraní* (ide zrejme o *poľovnícke*). Sú to však nedostatky, na ktoré možno prísť iba pri podrobnom čítaní, je ich zanedbateľne málo a vari svedčia skôr o tom, že výrazný podiel na dobrej jazykovej úrovni pripadá na redakčnú prácu.

V texte nepôsobí rušivo ani časté používanie vzťažného zámena *ktorý* na začiatku vedľajšej vety namiesto trpných a činných prídastí. Nadmieru sa však používa adjektívum *početný*. Kým v Slovníku slovenského jazyka sa významy „hojný čo do počtu, množstva; týkajúci sa počtu, čo do množstva“ exemplifikujú príkladmi *početná rodina, početné poslucháčstvo, početná prevaha, početná väčšina*, v MZE — v zhode s najnovšou, najmä publicistickou „módou“ — vytláča toto adjektívum ostatné kvantitatívne atribúty (*mnohý, veľa, viacerý, hojný, mnoho* a i.): *početné pláže, početné školy, početné srny, početná pracovná sila* (!), *početné orgány, početné budovy, početné nájazdy* atď. Takáto štylistická, ale aj významová unifikácia nie je na mieste. V niektorých spojeniach síce slúži ako istý kondenzačný prostriedok, napr. *veľký počet pamiatok* → *početné pamiatky, hojný výskyt minerálnych prameňov* → *početné minerálne pramene* a pod. Nepôsobí rušivo ani v samostatnej vete bez prísudku, napr. *Početné slané jazerá*. O to viac je štylisticky neadekvátne používanie tohto adjektíva (výlučne v nom. pl.) vo vetách *Aj v okolí Boržomi sú početné menšie kúpele* (s. 133); *Postavili sa početné bu-*

dovy v klasickom štýle (s. 611); Zachovali sa... početné občianske domy (s. 695) a i. Lepšie by bolo: sú viaceré menšie kúpele; postavilo sa veľa budov; zachovalo sa veľa/množstvo občianskych domov. Adjektívum početný treba používať s mierou, nestávať ho (frekvenčne) na čelo synonymického radu slov označujúcich kvantitu. Jeho akoby neobmedzená spájateľnosť robí z neho štylisticky ošúchaný jazykový prostriedok.

Čo sa týka štandardizácie, zostali nepreložené názvy *Oktabrskij ladovec*, *Olenij ostrov*, *Tigrovaia valka*, *Ivan Groznyj* (malo byť *Októbrový ladovec*, *Jelení ostrov*, *Tigria roklina*, *Ivan Hrozný*). Ak sa v názve *Stará Ladoga* uvádza poslovenčená prvá zložka, bolo to treba urobiť aj pri názvoch *Starý Krym*, *Starý Oskol*, teda *Starý Krym*, *Starý Oskol*.

Ak má štandardizácia zemepisných názvov vychádzať v ústrety používateľom zemepisných názvov, predovšetkým v masovokomunikačných prostriedkoch, ale aj v kvantitatívne prudko narastajúcej populárno-vedeckej literatúre a inde, treba dodržiavať, resp. „nenarúšať výnimkami“ jednotný princíp pri ustáľovaní zemepisných názvov a zbytočne do nich nevnašať lingvisticky síce odôvodnené „motivácie“ (zväčša etymologické), ale nelingvistom absolútne vzdialené. Z formálneho hľadiska (výrazné zakončenie slova) sú na tej istej rovine názvy *Kazaň*, *Syzraň*, *Nachičevan* a i., prečo teda vyberať z tohto radu *Astrachan* a meniť ho na *Astrachán*? Štandardizovali sa podoby *Sevastopol*, *Nikopol* (oproti pôvodným podobám bez mäkkého *l* na konci); ale v MEZ zostal *Alakoľ*. Keď sa zjednodušilo dvojité *-s-* v názve *Čerkaská oblasť* (od *Cerkassy*), malo sa s prekrývaním morfému (*-sk-*) rátať aj v názve *Bogosský chrbát* (teda *Bogosský chrbát*).

Podľa nášho názoru nie je celkom doriešená štandardizácia názvov z ázijských jazykov preberaných cez ruštinu. Pri porovnaní názvov *Alatau* a *Karatau* môžeme formálne jednoznačne vydeliť druhú časť (*-tau*), čo je podložené aj sémanticky: *Alatau* značí v turečtine „Pestré vrchy“, *Karatau* zase „Čierne vrchy“ (porov. aj *Karakum*). Popri týchto štandardizovaných názvoch zostali však aj *Dych-Tau*, *Košťan-Tau* a i. Ak sa už v týchto prípadoch nedifikovalo písanie spolu ako v prvom prípade, teda *Dychtau*, *Košťantau* atď., a zostal spojovník (polovičné riešenie), bolo treba aspoň druhú časť zloženiny písať s malým písmenom (teda *Dych-tau*, *Košťan-tau* a pod.), hoci systémovejšia a jednoduchšia by bola prvá alternatíva. Zreteľne sa tu prejavuje vplyv ruského pravopisu, kde sa všetky zložky vlastného mena píšu s veľkým písmenom. (Porov. v tejto súvislosti vžitý názov *Ťan-šan*, v transkripcii z ruštiny však *Ťan-Šan* a pod.)

Ako sme už spomenuli na začiatku, v MZE sú zoširoka zachytené názvy obyvateľov žijúcich na území ZSSR. Menili sa staršie názvy s *-c-* (*Baškirci*, *Abazinci* a pod. na *Baškiri*, *Abazini* atď.). Správne sa vynechala nadbytočná morféma *-in-* v pomenovaní *Oseti*, *Kabardi* (predtým *Osetinci*, *Kabardinci* a pod.). Staršia podoba *Litovci* sa zmenila na *Litovčania* (produktívne tvorenie od názvov zakončených na *-a*). Škoda, že sa netvorili aj názvy príslušných jazykov, aby sa na takomto pestrom jazykovom materiáli overila platnosť všeobecných poučiek z Pravidiel slovenského pravopisu. Zásadná terminologická nepresnosť zostala pri používaní termínu *ľud* na označenie malých, niekoľkotisícových skupín, napr. *Abezínov*, *Nencov*, *Saanov* a i. V od-

bornej (najmä sociologickej) literatúre sa na označenie obyvateľov žijúcich rozptýlene používa termín *etnografická skupina*.

Malá zemepisná encyklopédia ZSSR vydáva presvedčivé svedectvo o zodpovednom prístupe jej autorov a zostavovateľov, lektorov i redakcie, ale rovnako o systematickej, plánovitej a cieľavedomej práci pri štandardizácii slovenských zemepisných názvov. Mali by za ňou siahnúť ako za vzorom publicisti, ale aj autori a redaktori populárno-vedeckej literatúry, slovom všetci, čo im záleží na presnosti, správnosti a jednoznačnosti jazykovej komunikácie.

J. Bosák

Hudba, spev, reč

Po knihách *Slovakische Grammatik* (Pravda 1977) a *Starosloviensky jazyk I.* (Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978) sa na knižný trh dostáva ďalšia z posmrtno vydávaných prác prof. Jána Stanislava, člena korešpondenta ČSAV a SAV, pod názvom *Hudba, spev, reč*, tentoraz zásluhou hudobného vydavateľstva Opus (Bratislava 1978, 430 s.).

Publikácia *Hudba, spev, reč* sa skladá z dvoch častí. Prvá z nich *Slovenská výslovnosť* (s. 3—224) je vlastne novou verziou rovnomennej autorovej práce, ktorá vyšla r. 1953 v martinskom vydavateľstve Osveta, ale aj druhá, nadpísaná titulom *Budovanie realistickej a socialistickej opery na vedeckých základoch* (s. 225—414), je zväčša založená na autorových už publikovaných štúdiách a článkoch.

Nebudeme sa tu podrobnejšie dotýkať tých miest *Slovenskej výslovnosti*, ktoré sú zhodné s ich znením v pôvodnom vydaní. Hoci sa tomuto dielu v čase vydania, a ani neskoršie, nedostalo odborného zhodnotenia, slovenskej lingvistickej verejnosti je dostatočne známe. Žiaľ, v jeho novej redakcii ostali nedotknuté práve najspornejšie a nedoplnené práve najviacej chýbajúce výklady. Uvedieme niekoľko príkladov.

V pôvodnom vydaní *Slovenskej výslovnosti*, ako je známe, okrem krátkych poznámok o intonácii sa autor zo suprasegmentálnej problematiky dotýka iba slovného prízvuku. Keďže táto časť ostala bez zmeny, môžeme sa tu znova napr. dočítať, že „otázka o prízvukovaní jednoslabičnej predložky v slovenčine ešte nie je preskúmaná“ a že „na najlepšej ceste jej vyriešenia sú umelci“ (s. 222). Najmä po Sabolových výskumných prácach v danej oblasti takéto tvrdenia už však sotva obstoja. Bádanie na tomto poli od čias, keď J. Stanislav sformuloval svoje stanovisko po prvýkrát, už značne pokročilo. — Z výkladu o prízvuku ďalej vyplýva, že autor pre slovenčinu ako najvhodnejší hodnotí penultimový typ prízvukovania (prízvuk na predposlednej slabike slova; nabáda hercov „načúvať reč ľudu“, aby im „pravidlá tohto prízvukovania vošli do krvi“), čím sa prehliada skutočnosť, že spisovná a stredná slovenčina z hľadiska akcentologického systému nie sú zhodné útvary, aj keď prvý vznikol z druhého. Spisovný jazyk, ako ukázali aj nové výskumy v danej oblasti, má prízvuk na prvej slabike slov, ktorý iba na exponovaných miestach (na mieste vetného prízvuku, dôrazu, v emfáze a pod.) sa „presúva“ na predposlednú slabiku.

V prvej časti knihy je veľmi frekventované spojenie *experimentálna fone-*

tika. Dnes, keď hlavný záujem v oblasti výskumu zvukovej stránky jazyka sa presunul na úsek akustickej a auditívnej fonetiky, sotva môžu merania J. Stanislava (a autorov, na ktorých sa tu odkazuje) reprezentovať experimentálnu fonetiku. J. Stanislav v súvislosti s experimentálnymi údajmi, citujúc najmä prácu B. Hálu *Základy spisovné výslovnosti slovenské ve srovnání s výslovností českou* (1928) a svoje *Liptovské nářečia* (1932), tu pracuje postupmi „zlatého veku“ inštrumentálnej fonetiky roussetotovského typu. Autor totiž najčastejšie odtlača palatogramy (vo väčšine prípadov zo svojej — podľa neho samého „liptovskej“ — výslovnosti), ktoré bez dopĺňajúcich údajov napr. röntgenogramov sú iba veľmi málo inštruktívne. Potrebu merania napr. dĺžky pernej štrbiny (porov. opis artikulácie dvojhlásky *yo* na s. 122) dnes už tiež ťažko možno obhájiť. Je totiž nezmeniteľnou skutočnosťou, že spôsoby a metódy fonetiky vzhľadom na prudký rozvoj elektroakustickej techniky zastarávajú omnoho rýchlejšie než napr. fonologické postupy. Ak sa tu aj uvádzajú fakty z modernej fonetiky, sú zväčša nepresné (porov. informáciu o 7. kongrese fonetických vied v Montreale na s. 7).

Veľmi triezvy a realistický je naproti tomu výklad niektorých ortoepických javov. V súvislosti s používaním a funkčným využitím samohlásky *ä* hovorí J. Stanislav o dvoch typoch výslovnosti tejto samohlásky (čo je veľmi pravdepodobné, ale čo ešte treba experimentálne dokázať). Výsledkom reálného a zároveň presného zváženia okolností je konštatovanie, že *ä* sa má dôsledne vyslovovať iba v umeleckých prejavoch vysokého štýlu (napr. v tragédiách a historických hrách) a netreba ho nasilu používať vždy a za každú cenu. Uvádza sa zaujímavé porovnanie. V Suchoňovej opere Svätopluk nech sa hovorí a spieva, v Krútnave nie, pričom sa však dodáva: „Ak by herec mal vyslovovať *ä* zle, nech ho radšej nevyslovuje, nech kladie však *e*“ (s. 102). S týmto výkladom treba súhlasiť.

Na s. 91—214 sa opisujú vlastnosti jednotlivých hlások a hláskových skupín v slovenčine, ich ortoepická a ortofonická problematika, rôzne typy ich odchýlnych foriem a pod. Škoda, že sa tu neberú do úvahy mnohé základné zistenia o artikulačných a akustických vlastnostiach hlások, známych z *Atlasu slovenských hlások* od autorov J. Dvončovej, I. Jenču a Ā. Kráľa (Bratislava 1969) a z práce J. Lišku *Základy slovenskej ortofonie a ortoepie pre logopedickú prax* (In: Logopedický zborník. 1. Košice 1972, s. 37—108). Aj tu sa zjavujú viaceré sporné a nepresné tvrdenia. Nemožno súhlasiť napr. s výslovnosťou typu *socialista*, *politika*, *liter* vo verejných prejavoch (s. 174). Takisto nie celkom presne sa formuluje skutočnosť, že v niektorých cudzích slovách sa okrem výslovnosti *u*, *ü* pripúšťa aj výslovnosť *s*, *ü*. Spomedzi zhromaždených príkladov to platí len pre slová *nuansa*, *budžet*, *jury*, azda aj *menu*, ale už nie pre *revue*, *avenue*, *parvenu* (tu iba *s* *ü*).

V druhej časti je z nášho hľadiska zaujímavá kapitola *Funkčné využitie jazyka na scéne* (s. 267—269), kde sa analyzujú výslovnostné podoby slovného tvaru *hľadte* (*hľatfe* — *hľate*). V kapitole *Reč, hudba, spev* (s. 325—343) je niekoľko poznámok o melódii slovenčiny s odkazom na S. Petříka. Autor si tu kladie otázku, či v slovenskej klasike sa majú prijať pravidlá českej akcentuácie na prvej slabike, ako ich určil O. Hostinský, a či teda zásady českej hudobnej deklamácie platia aj pre slovenských skladateľov.

Pre J. Stanislava, ktorý je tej mienky, že na západnom Slovensku je prízvuk vždy na prvej slabike, „tak ako v češtine“, na východnom Slovensku vždy na predposlednej a na strednom Slovensku na prvej alebo predposlednej, vyplýva na túto otázku, zdá sa, záporná odpoveď. To, že spisovná slovenčina vznikla zo strednej slovenčiny, je mu dostatočný argument, aby žiadal aj od hudobníkov osvojenie si práve tohto typu prízvukovania a jeho uplatňovanie v skladbách.

V tejto časti knihy sa uvádza aj viacero prác formou rozšírených anotácií (najzaujímavejšia je tu informácia o knihe R. Hussona *La voix chantée*, Paris 1960, ináč sú to žiaľ staršie práce z päťdesiatych rokov a ešte staršie). Odtláčajú sa tu okrem toho dlhé pasáže z korešpondencie, ktorú autor viedol s vedúcimi predstaviteľmi hudobného a divadelného života v zahraničí, opisujú sa autorove osobné stretnutia, návštevy atď. Veľmi obsérne sa rozpisuje o Stanislavského režijnej koncepcii (s. 369—380 a 394—403) a končí kapitolou o dejinách umelého spevu u nás (s. 405—414). A práve to, čo sme tu uviedli, ukazuje čitateľovi, ako má brať do rúk knihu J. Stanislava a ako ju má chápať. Nie ako príručku či moderné kompendium pre hercov, spevákov a iných verejných činiteľov. To autor, ktorý svoje bádanie zasvätil najmä oblasti dejín jazyka, možno ani nechcel. Je to však dokument o vzťahu nášho popredného vedca k hovorenému a spievanému slovu na našich javiskách, o jeho úprimnom presvedčení, že je tu čo zlepšovať, o jeho nadšení a usilovnosti, s akou ustavične poukazoval na potrebu pozdvihnúť jazykovú kultúru verejného hovoreného a spievaného slova na najvyšší piedestál.

Nakoniec však nemôžeme ešte nespomenúť redakčné spracovanie knihy. Pokladáme za správne, že sa tu ponechali slová, tvary či konštrukcie typické iba pre autorov idiosytý: *škice, obľahčovať* (n. *uľahčovať*), *základnica, je vážne* (n. *je dôležité*), rovnako ako celkové trochu patetické a archaické vyznenie knihy. Mnohé veci však nemali ostať bez zásahu. Nejednotne sa píše začiatkové písmeno v názve *Kabinet fonetiky na FF UK* (s. 235, 251, správne však na s. 309), niekde zatemňuje zmysel textu chybné použitie kvantity: *Zaujímavé je, že perné spoluhlásky p, t, m, v bývajú pred a veľmi jemné, ale badateľne zmäknuté* (malo byť: *jemne*, s. 100). Niektoré formulácie sú celkom nezrozumiteľné: *Môžeme si porovnať trebárs absolútny nedostatok gravitácie v realizme, ako sa u nás spievalo nemecko-maďarsko-slovenskou výslovnosťou* (s. 311, ide pravdepodobne o *nedostatočný príklon k realizmu*). Zarážajúca vecná chyba je na s. 132: *...u niekoho dotyk siaha až po ostrie rezákov, najmä ak hovoriaci má mäkké podnebie* (!) Ak aj pripustíme, že chyby tohto druhu čo do počtu nepresahujú hranicu prípustného, nemožno ospravedlniť iný nedostatok knihy. Veľmi často sa povedané veci opakujú, a to nielen vzhľadom na zdvojovanie informácií v prvej a druhej časti, ale to isté alebo skoro to isté možno nájsť po obrátení niekoľkých stránok (napr. na s. 243 sa odtláča odsek, ktorý sa okrem záverečných slov doslovne pretláča na s. 251), uvádzajú sa tie isté príklady, tie isté citáty od tých istých autorov atď.

Kniha *Hudba, spev, reč* prináša teda svojsky osobitný pohľad na slovenské hovorené a spievané slovo na javisku. Škoda, že autor nestačil svoj pohľad skĺbiť do uzavretého celku a precizovať ho. A že to neurobilo záŕňho ani vydavateľstvo.

S. Ondrejovič

Účtovná alebo účtová kniha? — Studentky Strednej ekonomickej školy v Bardejove sa zaujímajú o jazykovú správnosť termínov *účtová kniha* — *účtovná kniha*.

Obidva termíny sú z hľadiska jazykovej správnosti v poriadku, keďže všetky zložky — prídavné mená *účtový*, *účtovný* a podstatné meno *kniha* — sú spisovné a môžu sa navzájom spájať. Pre ďalšie uvažovanie je však potrebné upozorniť na významový rozdiel medzi prídavnými menami *účtový*, *účtovný*, lebo práve s prihliadnutím naň sa ustálil názov príslušného odborného termínu. Prídavné meno *účtový* je vzťahové prídavné meno od slova *účet*, má teda význam „vzťahujúci sa na účet, súvisiaci s účtom“. Prídavné meno *účtovný* je utvorené od slovesa *účtovať* a má význam „týkajúci sa účtovania“ (SSJ IV, s. 639). Pri výbere motivačného a rozlišovacieho znaku pre názov prostriedku (knihy) používaného v účtovníctve ako základný prostriedok na vykonávanie časových a sústavných účtovných zápisov sa vychádzalo z toho, že ide o prostriedok súvisiaci s účtovaním. Preto sa ustálil termín *účtovná kniha* a ten sa používa v novšej účtovníckej literatúre (porov. napr. Z. Laučík, *Účtovníctvo I*, Bratislava, SPN 1970), ale aj v staršej literatúre. Pre účtovnícku literatúru je v súvislosti s nastolenou otázkou príznačné presné rozlišovanie a používanie prídavných mien *účtový*, *účtovný*. Každé z nich má v tejto oblasti vymedzený okruh podstatných mien, s ktorými sa spája, a zároveň pomenúva príslušný účtovnícky pojem. Prídavné meno *účtový* vstupuje do terminologického zväzku s podstatnými menami *rozvrh*, *osnova*, *symbol*, *trieda*, *skupina*, *register*, napr.: *Účtový rozvrh je podrobné rozčlenenie účtov z danej účtovej osnovy na upotrebenie v užšom okruhu, napr. prispôbenie účtovej osnovy pre určitý priemyselný podnik* (c. d., s. 169). Prídavné meno *účtovný* sa spája so substantívami *zápis*, *kniha*, *systém*, *pripad*, *terminológia* a i.: *Účtovný systém (účtovná sústava) je súhrn účtovných zápisov, pomocou ktorých sa zisťujú určité skutočnosti určené (dané) cieľom hospodáriacej jednotky* (c. d., s. 287). Na vedome prísne a presné rozlišovanie prídavných mien *účtový* a *účtovný* poskytuje odborná literatúra dostatok aj takýchto príkladov: *Pod účtovnou osnovou sa v USA rozumie základný systém alebo schéma triedenia a kódovania účtovnej informácie, aby ju efektívne mohlo využiť vedenie podniku* (c. d., s. 175).

V termíne *účtová kniha* niet teda jazykovej chyby, o chybe však treba hovoriť z čisto terminologickej stránky, pretože sa ustálené používa termín (podobá) *účtovná kniha*. Podľa významu jeho jazykových prvkov treba týmto termínom rozumieť „knihu vzťahujúcu sa na účtovanie, súvisiacu s účtovaním, používanú v účtovníctve“. K slovotvornej stránke určujúcej zložky v termíne *účtovná kniha* treba pripomenúť, že ide o prídavné meno pravidelne utvorené zo slovesného odvodzovacieho základu príponou *-ný*, ktoré sa zaraďuje medzi prídavné mená *cestovný*, *žartovný*, *putovný*, *šartovný*, *kumštovný*, *špásový* a i.

I. Masár

Čo je *generel*? M. P. z Bratislavy sa spytuje: „V novinách som sa už viac ráz stretol so slovom *generel*. Čítal som ho napr. v tejto súvislosti: *V najkratšom čase treba vypracovať generel dopravného a komunikačného systému v meste, zahŕňajúceho rozvoj železničnej, vodnej, leteckej a automobilovej dopravy, rozvoj komunikačnej siete a jednotlivých druhov mestskej hromadnej dopravy*. Zaujímalo by ma, čo slovo *generel* presne značí a odkiaľ pochádza, lebo v slovníku cudzích slov som ho nenašiel.“

Ako vidieť už z citovaného textu, slovo *generel* patrí do oblasti stavebnej terminológie. V Stavebníckom náučnom slovníku [V/1, Bratislava, SVTL 1966, s. 213] sa slovo *generel* uvádza v spojení *generel priemyselného závodu*, to značí „súborné riešenie rozmiestnenia všetkých stavebných objektov a technologických zariadení, dopravnej siete, technicko-inžinierskych sietí s prihliadnutím na architektonický účinok celkového riešenia.“ V tom istom slovníku sa pri hesle *generálny plán dopravy* (s. 212) uvádza synonymum *dopravný generel* a definuje sa ako „základný plán pre komplexné riešenie výhľadového dopravného vybavenia miest, vypracované pre územné plánovanie na základe dopravných prieskumov vo veľkých mestách“.

Ako vidieť z citovaných definícií, *generelom* sa v stavebníctve rozumie základný, všeobecný plán, univerzálny, súborný riešenie nejakých stavebných objektov alebo dopravnej siete.

Podstatné meno *generel* preniklo do nášho jazyka z angličtiny, kde ako podstatné meno označuje vojenskú hodnosť generála a ako prídavné meno má význam „všeobecný, základný, hlavný, obyčajný.“ Jeho základ je v latinskom prídavnom mene *generalis* (= rodový, všeobecný, základný, celkový, súborný). Pravda, z latinčiny prešlo prídavné meno *generalis* aj do mnohých iných jazykov, pričom sa pravopisne a zvukovo prispôbilo preberajúcim jazykom. Napr. v našom jazyku má podobu *generálny*, v češtine *generální*, v ruštine *генеральный*, vo francúzštine *général* (vysl. *žénéral*).

Prevzaté podstatné meno *generel* je v slovenčine mužského rodu. Keďže je cudzieho pôvodu a je zakončené na *-el*, má zmiešané skloňovanie, t. j. v 6. páde jednotného čísla má pádovú príponu *-i* podľa vzoru *stroj (v genereli)*, v 1. a 4. páde množného čísla má pádovú príponu *-y* podľa vzoru *dub*. Podobne sa skloňujú napr. slová *hotel, model, naturel, akvarel*.

Aj pri zdomáčňovaní slova *generel* vidieť, že v odbornom vyjadrovaní sa uprednostňujú jednoslovné pomenovania. Slovom *generel* sa nahrádza viac-slovný názov *základný plán väčšieho objektu*. Pravda, v textoch určených širšej verejnosti radíme uprednostňovať viac-slovný názov, lebo termín *generel* je zatiaľ málo známy a poznajú ho naozaj iba úzko špecializovaní odborníci.

E. RISOVÁ

Relista, či relysta? — P. T. z Bratislavy: „Zaujíma ma, ako sa správne má písať pomenovanie osoby zúčastňujúcej sa na špeciálnych automobilových pretekoch nazývaných *rely* — *relista*, či *relysta*. Stretol som sa totiž s obidvoma pravopisnými podobami.“

Aby sme mohli posúdiť, ktorá z dvoch pravopisných podôb uvedeného slova je správna, musíme si uvedomiť, čo je tu odvodzovací základ a čo slovo-

tvorná prípona a aké zásady platia pri tvorení podobných slov. Odvodzovacím základom je tu prevzaté slovo *rely* a slovotvornou príponou cudzia prípona *-ista*. Pritom platí zásada, že pri tvorení nových slov príponou *-ista* sa táto prípona nikdy nemení ani neskracuje o začiatočnú samohlásku *i*. Naopak, ak sa odvodzovací základ pri slovách, ktoré sa skloňujú, končí na samohlásku, pri odvodzovaní táto samohláska, teda vlastne pádová prípona 1. pádu, vypadáva, napr. *harf-a* — *harfista*, *čel-o* — *čelista*, *husl-e* — *huslista*, *novel-a* — *novelista*, *bas-a* — *basista*. Ak odvodzovacím základom je nesklonné slovo zakončené na *y*, pri stretnutí sa koncového *y* z odvodzovacieho základu s *i* zo slovotvornej prípony *-ista* musí jedno z nich vypadnúť (slovenčina totiž nepripúšťa spojenie *yi*). Keďže prípona *-ista* sa nikdy nemení a neskracuje, vypadne koncové *y* z odvodzovacieho základu, napr. *lobby* — *lobbista*, *rugby* — *rugbista* (na tvorenie týchto a ďalších slov s podobnou problematikou upozornil v našom časopise J. Sabol; KS, 6, 1972, s. 89). Podľa toho aj pri tvorení pomenovania automobilového pretekára zúčastňujúceho sa na *rely* koncové *y* z odvodzovacieho základu odpadá a k zvyšku základu sa pripája prípona *-ista*, teda *rely* + *-ista* = *relista*.

Na otázku položenú v úvode môžeme stručne odpovedať takto: Z dvoch pravopisných podôb *relysta/relista* je správna iba podoba *relista*, lebo pravopisnú podobu ovplyvňuje prípona *-ista*.

M. Považaj

Obdenník? — J. S. z Bratislavy: „V istých materiáloch som sa stretla s názvom *obdeník*, ktorým sa pomenúvali noviny vychádzajúce každý druhý deň. Je tento názov správny?“

Názov *obdenník* je utvorený príponou *-ník* od slova *obdeň* podobne ako názov *denník* od slova *deň*. No Slovník slovenského jazyka ani iné slovníkové príručky slová *obdeň* a *obdenník* neuvádzajú. Výraz *ob deň* (písaný ako dve slová) sa uvádza iba v Praktickej príručke slovenského pravopisu od A. Zaunera (4. vyd. Martin, Osveta 1973, s. 308), pravda, s hviezdíčkou, čo značí, že ide o nespisovný, resp. chybný výraz. Námietky proti slovu *obdeň* sa vyslovili aj v príručke 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny (1. vyd. Bratislava, SPN 1971, s. 105) v tom zmysle, že ide o neprieťažný výraz, pričom ako náhrada sa ponúkalo ustálené a zrozumiteľné spojenie *každý druhý deň*. S uvedenými závermi treba súhlasiť, preto nemožno prijať a uznať za spisovné ani slovo *obdenník*.

Pri pomenovaní novín, ktoré vychádzajú každý druhý deň, nemožno však vychádzať zo spojenia *každý druhý deň*. Preto je potrebné zvoliť si iný odvodzovací základ. Modelom na utvorenie potrebného pomenovania môžu byť názvy *dvojtýždenník* (= časopis vychádzajúci každý druhý týždeň) a *dvojmesačník* (= časopis vychádzajúci každý druhý mesiac). Podľa tohto modelu možno utvoriť názov *dvojdeník*, ktorý sa skladá z dvoch častí, z číslovky *dva*, resp. z tvaru *dvoj-* a z podstatného mena *denník*. Názov *dvojdeník* sa dobre začleňuje do mikrosúboru názvov pomenúvajúcich noviny a časopisy podľa ich periodicity: *denník*, *dvojdeník*, *týždenník*, *dvojtýždenník*, *mesačník*, *dvojmesačník*.

M. Považaj

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 13, 1979, č. 8. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v júli 1979. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1979

Cena Kčs 3,—